T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EVRİM DÜŞÜNCESİNİN SON OSMANLI YÜZYILINA YANSIMALARI

Fatma Zehra GERAY

Danışman
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ

2025

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EVRİM DÜŞÜNCESİNİN SON OSMANLI YÜZYILINA YANSIMALARI

Fatma Zehra GERAY

Danışman
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ

İZMİR - 2025

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite	**:** Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü	**:** Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı	**:** FATMA ZEHRA GERAY
Öğrenci No	**:** 2013801847
Tez Başlığı	**:** Evrim Düşüncesinin Son Osmanlı Yüzyılına Yansımaları
Savunma Tarihi	**:** 12.05.2025
Danışmanı	**:** Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	**Üniversitesi**	**İmza**
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	- Dokuz Eylül Üniversitesi	.....
Doç. Dr. Emel SÜNTER	- Dokuz Eylül Üniversitesi	.....
Dr. Öğrt. Üyesi Haris MACİC	- İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	.....

FATMA ZEHRA GERAY tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği( ) / oy çokluğu( ) ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Zehra Nilüfer KARACASULU
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Evrim Düşüncesinin Son Osmanlı Yüzyılına Yansımaları” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Fatma Zehra GERAY

27.5.2025

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Evrim Düşüncesinin Son Osmanlı Yüzyılına Yansımaları

Fatma Zehra Geray

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Bu tez, Osmanlı düşünce tarihinde evrim teorisinin etkilerini incelemekte ve bu teorinin dönemin bilimsel, toplumsal ve kültürel yapısı üzerindeki yansımalarını analiz etmektedir. Çalışma, iki ana bölümde yapılandırılmıştır. İlk bölümde, evrim kavramının tanımı ve Osmanlı terminolojisindeki karşılıkları ele alınmıştır. Bu bağlamda, özellikle "evrim", "tekâmül" ve "istihale" kavramları arasındaki farklar ortaya konulmuş; Osmanlı aydınlarının bu terimleri nasıl kullandıkları ve dönemin bilimsel dönüşüm süreciyle olan ilişkileri değerlendirilmiştir. Bu terminolojik tercihlerin, Osmanlı toplumunun modern bilimsel yaklaşımları kavrama biçimlerini yansıttığı vurgulanmıştır.

İkinci bölümde ise, Batı'dan gelen evrim teorisinin Osmanlı düşünce dünyasına nasıl taşındığı ve burada nasıl yorumlandığı üzerinde durulmuştur. Jean-Baptiste Lamarck ve Charles Darwin'in eserlerinin çevirileriyle birlikte, bu düşüncelerin Osmanlı aydınları tarafından nasıl benimsendiği ele alınmış; özellikle modernleşme sürecinde eğitim ve bilimsel kurumlar üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Ayrıca, Batı'da evrim teorisinin gelişim sürecine katkı sunan diğer önemli isimler özellikle Herbert Spencer üzerinden, bu düşünsel akımların Osmanlı coğrafyasındaki yankıları değerlendirilmiştir. Bu süreçte, Ahmet Midhat Efendi, Abdullah Cevdet, Suphi Ethem ve Hoca Tahsin gibi entelektüellerin çalışmaları üzerinden, evrim düşüncesinin Osmanlı'da nasıl yeniden yorumlandığı ve toplumsal bağlamda nasıl dönüştürüldüğü açıklanmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışma evrim teorisinin Osmanlı dönemindeki bilimsel ve kültürel algısını bütüncül bir çerçevede değerlendirmekte, teorinin hem bireysel düşünce hem de kurumsal yapılar üzerindeki etkilerini gözler önüne sermektedir. Böylece Osmanlı'nın modernleşme süreci, evrim düşüncesi perspektifinden çok yönlü olarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Dönemi, Evrim, Tekamül, İstihale, Tarih, Modernleşme.

ABSTRACT

Master's Thesis

Reflections of the Idea of Evolution on the Last Ottoman Century

Fatma Zehra GERAY

Dokuz Eylul University

Graduate School of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

Philosophy and Religious Studies Program

This thesis examines the impact of the theory of evolution within the context of Ottoman intellectual history and analyzes its reflections on the scientific, social, and cultural structures of the period. The study is structured in two main parts. The first part focuses on the definition of the concept of evolution and its equivalents in Ottoman terminology. In this context, the differences between the terms "evolution" (*evrim*), "development" (*tekâmül*), and "transformation" (*istihale*) are highlighted; the way Ottoman intellectuals used these terms and their relation to the scientific transformation of the period are evaluated. These terminological preferences are emphasized as reflecting the ways in which Ottoman society conceptualized modern scientific approaches.

The second part addresses how the theory of evolution, originating from the West, was transmitted into the Ottoman intellectual world and how it was interpreted therein. The translated works of Western scientists such as Jean-Baptiste Lamarck and Charles Darwin attracted the attention of Ottoman intellectuals, and the adoption of these ideas was examined, particularly in relation to their impact on educational and scientific institutions during the modernization process. Furthermore, the contributions of other important Western figures especially Herbert Spencer to the development of the theory of evolution are analyzed in relation to how their ideas resonated within the Ottoman intellectual landscape. Within this framework, the works of prominent Ottoman thinkers such as Ahmet Midhat Efendi, Abdullah Cevdet, Suphi Ethem,

and Hoca Tahsin are examined to illustrate how the theory of evolution was reinterpreted and transformed in the Ottoman socio-cultural context.

In conclusion, this study evaluates the scientific and cultural perception of the theory of evolution during the Ottoman period from a comprehensive perspective, revealing its influence on both individual thought and institutional structures. Thus, the process of Ottoman modernization is analyzed in a multifaceted manner through the lens of evolutionary thought.

Keywords: Ottoman Period, Evolution, Development, Transformation, History, Modernization.

EVRİM DÜŞÜNCESİNİN SON OSMANLI YÜZYILINA YANSIMALARI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR x

GİRİŞ X

BİRİNCİ BÖLÜM
EVRİME ETİMOLOJİK YAKLAŞIM VE BATIDAKİ ÖNEMLİ İSİMLERİ

1.1. EVRİME ETİMOLOJİK YAKLAŞIMI 4
1.1.1. Evrim Nedir? Evrim Mi? Tekamül Mü? 5
1.1.2. Evrimden Etkilenen Disiplinler 6
1.2. EVRİM DÜŞÜNCESİNİN BATIDAKİ ÖNEMLİ İSİMLERİ 10
1.2.1. Jean-Baptiste Lamarck Hayatı Ve Evrim İle İlgili Fikirleri (1744-1829) 10
1.2.2. Charles Robert Darwin (1809-1882) 16

İKİNCİ BÖLÜM
EVRİM TEORİSİNİN OSMANLIYA YANSIMALARI VE OSMANLI DÖNEMİN'DE EVRİM TEORİSİNDEN ETKİLENEN İSİMLER

2.1. EVRİM TEORİSİNİN OSMANLIYA YANSIMALARI 24
2.2. OSMANLI DÖNEMİN'DE EVRİM TEORİSİNDEN ETKİLENEN İSİMLER 28
2.2.1. Subhi Ethem (1880-1920/23?) 28
2.2.2. Ahmet Midhat Efendi(1844-1912) 36

2.2.3. Doktor Edhem Necdet (1887-1921) 41
2.2.4. Hoca Tahsin Efendi (1811-1881) 47
2.2.5. Doktor Abdullah Cevdet (1869-1932) 51
2.2.6. Şemsettin Sami Bey (1850-1904) 57

SONUÇ 64
KAYNAKÇA 66

KISALTMALAR

Prof.	Profesör
Doç.	Doçent
Dr.	Doktor
Hz.	Hazreti
vb.	Ve benzeri
bas.	Basım
yy.	Yüzyıl
ss.	Sayfa sayısı
s.	Sayfa

GİRİŞ

Son Osmanlı döneminde, Batı'dan gelen bilimsel ve düşünsel akımların etkisiyle Osmanlı entelektüel çevrelerinde çok yönlü tartışmaların yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde evrim teorisi, yalnızca biyoloji alanına özgü bir kuram olmaktan çıkarak, felsefi, toplumsal ve kültürel düzlemlerde de etkili olmuş; birey, toplum ve doğa ilişkisini yeniden düşünmeye sevk eden bir paradigma haline gelmiştir. Charles Darwin'in 1859 yılında yayımladığı Türlerin Kökeni adlı eseriyle sistematik bir şekilde formüle edilen bu teori, kısa sürede Avrupa'da geniş yankı uyandırmış ve etkisi Osmanlı topraklarına kadar ulaşmıştır. Ancak evrim düşüncesinin Osmanlı toplumuna tamamen Batı kaynaklı bir fikir olarak giriş yaptığı şeklindeki yorum, tarihsel gerçeklikle tam olarak örtüşmemektedir.

Evrimsel düşüncenin izleri, 18 ve 19.yüzyıl Batı medeniyetinden çok önce İslam düşünce geleneği içinde de yer almakta idi. O dönemlerde de düşünürlerin, insanın oluşumu, canlıların hiyerarşisi ve varlık düzenine dair görüşleri, evrimsel fikirlerin erken yorumlarını yansıtmaktadır. Bununla birlikte, bu dönemde modern anlamda deneysel bilimsel yöntemlerin gelişmemiş olması, bu görüşlerin kuramsal düzeyde kalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla evrim düşüncesi İslam coğrafyasında köksüz bir fikir değil, entelektüel zeminini yüzyıllar öncesinden oluşturmuş; ancak bilimsel altyapının yeterince gelişmemesi nedeniyle sistematik bir teori haline dönüşememiştir.

Evrim teorisi, Osmanlı düşüncesinde yalnızca doğa bilimlerinin bir konusu olarak değil, eğitim, ahlak, tarih ve toplum yapısına dair yorumlara da zemin hazırlayan çok boyutlu bir düşünce alanı olarak ele alınmıştır. Bu yönüyle, yalnızca biyologların değil, edebiyatçılar, filozoflar, sosyologlar ve devlet adamlarının da ilgisini çekmiştir. Düşünürler evrimi kimi zaman ilerleme ve medeniyetle ilişkilendirmiş, kimi zaman da dini referanslarla uzlaştırma çabasına girmişlerdir. Evrim teorisinin Osmanlı'da bu denli çok yönlü karşılık bulması, onun yalnızca bilimsel değil, aynı zamanda ideolojik ve kültürel bir mesele olduğunu da göstermektedir.

Bu tez çalışmasında, evrim teorisinin Osmanlı aydınları tarafından nasıl anlaşıldığı, yorumlandığı ve eleştirildiği incelenecektir. Dönemin önde gelen

isimlerinin bu teoriye yönelik yaklaşımları üzerinden, düşünsel kabul ve ret gerekçeleri analiz edilecektir. Özellikle dönemin siyasal ve toplumsal koşulları göz önüne alındığında, bazı düşünürlerin evrim düşüncesine mesafeli yaklaşmak zorunda kaldıkları; kimilerinin ise bilimsel özgüvenle bu fikri açıkça savundukları aktarılacaktır. Bu bağlamda, düşünürlerin yalnızca evrime dair görüşleri değil, aynı zamanda bu görüşleri şekillendiren tarihsel ve ideolojik arka plan da ortaya konacaktır.

Ayrıca çalışmada, Osmanlı düşünürlerinin Lamarck mı yoksa Darwin'e mi daha yakın durdukları sorusu da tartışmaya açılacaktır. Bazı düşünürlerin Lamarck'ın çevresel koşulların etkisiyle değişim fikrine yakın durduğu, kimilerinin ise Darwin'in doğal seçilim mekanizmasına dayalı yaklaşımını benimsediği gözlemlenmektedir. Bu tercihlerin yalnızca bilimsel temelli değil; aynı zamanda dönemin siyasal, ahlaki ve dinsel duyarlılıklarıyla da şekillendiği dikkate alınarak çözümlenecektir.

Araştırma kapsamında nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; düşünsel ve tarihsel analiz esas alınarak, seçilen Osmanlı aydınlarının eserleri, makaleleri ve söylemleri detaylı biçimde incelenecektir. Başlıca kaynaklar arasında 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı'da yayımlanmış dergiler, gazeteler, telif eserler ve çeviri metinler yer almaktadır. Özellikle Dağarcık, İkdam, Servet-i Fünun, Malumat, Tercüman-ı Hakikat gibi dönemin önemli süreli yayınlarında yer alan yazılar taranmış; bu yayınlar aracılığıyla evrim düşüncesinin kamusal ve entelektüel dolaşımına dair veriler elde edilmiştir. Ayrıca Ahmet Midhat Efendi, Abdullah Cevdet, Suphi Ethem, Doktor Edhem Necdet ve Şemsettin Sami gibi figürlerin özgün eserleri ve ilgili ikincil kaynaklar da analiz edilerek kapsamlı bir değerlendirme yapılacaktır.

Tezin kapsamı oldukça geniş bir tarihsel ve düşünsel zemine yayılmakla birlikte, bu çalışmada konunun sınırları belirli bir çerçevede daraltılmıştır. Evrim düşüncesinin kadim felsefi ve İslamî arka planı kabul edilmekle birlikte, araştırma 18. ve 19. yüzyılda Batı'da öne çıkan iki önemli isim olan Lamarck ve Darwin ile Osmanlı'da aynı yüzyıllarda yaşamış belirli düşünürler çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda evrim teorisinin Osmanlı entelektüel hayatındaki yankıları, temsilcileri ve dönemin düşünsel koşulları doğrultusunda ele alınmıştır; evrim düşüncesinin yalnızca bilimsel bir kuram değil, aynı zamanda bir medeniyet tartışması olarak nasıl konumlandığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı, evrim teorisinin Osmanlı düşünce dünyasındaki çok katmanlı yansımalarını ortaya koymak; söz konusu teorinin yalnızca bilimsel bir paradigma olarak değil, aynı zamanda felsefi, toplumsal ve kültürel düzeyde nasıl algılandığını, dönemin aydınları tarafından nasıl yorumlandığını ve hangi düşünsel sınırlar içinde kabul veya reddedildiğini incelenecektir. Evrim fikrinin Osmanlı'daki alımlanış biçimlerinin, yalnızca bilimsel gerekçelere değil, aynı zamanda dönemin siyasi atmosferine, dini referanslara ve modernleşme çabalarına da bağlı olarak şekillendiği gösterilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM
EVRİME ETİMOLOJİK YAKLAŞIMI VE BATIDAKİ ÖNEMLİ İSİMLERİ

1.1. EVRİME ETİMOLOJİK YAKLAŞIMI

Evrim kelime kökeni olarak incelendiğinde latince ‘ēvolūtiōne’ kökünden gelerek İngilizce’ye evolution şeklinde geçmiştir. Latince’de fermanların yazıldığı parşömenlerin açılmasını anlatmak için kullanılan bir sözcük olup ilk defa bilim alanında doğa bilimci Charles Bonnet tarafından 1762 yıllarında kullanılmıştır.[1]Bu tür kavramların kökenine inildikçe kavramların diller arasındaki anlamı yani karşılığı daha net anlaşılmaktadır. Evrim köken itibari ile Türkçe’deki evirmek kökünden türetilmiştir. “Evrim” kelimesi, köken itibariyle Türkçedeki “evirmek” fiilinden türetilmiştir. “Evir” kökü, dönüştürmek veya çevirmek anlamına gelir. Ancak bu terimi kullanırken dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta vardır: “evrim” sözcüğü kimi zaman “evrilim” (evolution) yani bir süreci, kimi zaman ise “evrilmek” (to evolve) yani bir fiili karşılamak için kullanılmaktadır. Bu nedenle, bağlama göre doğru anlamın belirlenmesi önem taşır. Bu da kelimenin Türkçe karşılığını oldukça etkilemektedir. Türkçe’ye geçmiş bir kelime olan evolüsyon ise yine evrimin karşılığı olarak daha çok canlı biliminde kullanılan fakat günümüzde çok fazla kullanılmayan bir kelime olarak varlığını sürdürmektedir.

Evrimin Arapça karşılığına baktığımızda karşımıza iki kelime çıkmaktadır. Bunlardan birincisi “tekâmül” (تكامل), ikincisi ise "tetavvur" (تطور)’dur. Tekâmül kelimesi ke-mü-le kökünden gelir; bu kök, olgunlaşmanın tamamlanmış olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tekâmül, Türkçede “kemale ermek”, “olgunlaşmak” ve “mükemmelleşmek” anlamlarını taşır. İngilizcede, “tekâmül” kelimesine “evolve” yerine daha çok “perfection” kelimesi karşılık gelmektedir. Ancak yine de “evolve” ve “evolution” kelimeleri de bu anlamda kullanılmaktadır.

Tetavvur (تطور) kelimesi; tevvera (bir hâlden başka bir hâle geçirmek, düzeltmek), tavera (kendi sınırını aşarak başka bir şekle geçmek) ve tavrün (dönem, aşama) köklerinden türetilmiştir. Burada iki kelime (tekâmül ve tetavvur) arasındaki anlam farkının Türkçeye tam olarak yansıtılamadığı görülmektedir.

[1]“Charles Bonnet”, https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Bonnet, **Wikipedia** (06.11.2023), s.1

Zira (تطور) tetavvur kelimesi evrim olarak çevrildiğinde, bu evrimsel sürecin çift yönlü bir anlam taşıdığı anlaşılmalıdır. Yani bu evrilme, hem ileriye doğru bir gelişim hem de geriye doğru bir gerileme şeklinde gerçekleşebilir.

Oysa (تكامل) tekâmül kelimesi tek yönlü, yani yalnızca ileriye doğru gerçekleşen, kademeli ve sürekli bir gelişmeyi ifade eder. Bu anlamda tekâmül, geriye dönüşü veya olumsuz bir değişimi içermez.

Türkçedeki "evrim" sözcüğü ise kullanım bağlamına göre genellikle ileriye doğru bir gelişim, olgunlaşma ya da bir hâlden başka bir hâle geçme anlamında anlaşılmakla birlikte; zaman zaman geriye dönüşü ya da bozulmayı da ifade etmek için "evrilme" şeklinde kullanılabilmektedir.

1.1.1. Evrim Nedir? Evrim Mi? Tekamül Mü?

Evrim, zaman içinde, bulunduğu alanlara göre farklı karşılıkları olan bir kavram haline gelmiştir. Evrimin genel bir tanımı yapacak olursak zaman içinde sürekli, aşama aşama oluşan bir halden başka bir hale geçme ve eskiden bulunduğu halden değişik bir hale dönüşmek denebilir. Evrimim çift kutuplu bir mana arz ettiğine değinilmişti. Evirilme bir sonraki hali yok edip ötekine geçmek örneğin belirli bir organın işlevini yitirip başka hale geçmesi başka bir organ işlevi oluşması ve çevreyle uyum olabilmekteyken tekamül ise şartların iyileştirilip aşamalar halinde en iyiye dönüşmek anlamlarını içerir. Tekamül de çevreyle uyum adaptasyondan çok en iyi ve mükemmel olma söz konusu olmaktadır. Burada her ne kadar farklılık gözükse de konumuz gereği biyoloji alanında kullanılan evrim ve tekamülü aynı kavram çerçevesinde ele almak gerekmektedir. Çünkü incelenmiş olan kaynaklarda günümüzdeki evrim yerine tekamül kullanılmıştır. Bu sebeple tekamül kavramının geçtiği çoğu yerde evrimin çeşitleri kastedilmektedir.

Ayrıca Osmanlı'da bir halden başka bir hale geçemek, değişmek anlamındaki 'istihale' kelimesi de evrimi anlatırken kullanılan ifadelerden olmuştur.

1.1.2. Evrimden Etkilenen Disiplinler

Evrimde önemli noktalardan biri, değişimin başlangıcı ya da değişimin kendisinin gösterilmesidir. Bu açıdan bakıldığında her disiplinde bir karşılığı ortaya çıktığı söylenilebilir. Zaman içinde bilimsel alanlar birbirinden ayrılıp sınıflandırılıkça evrim kavramının çeşitliliği de bu alanlar içine entegre olmuştur. Örneğin evrim denilince her ne kadar ilk akla gelen "Charles Robert Darwin" olsa da biyolojik alandaki bu terim daha sonraları sosyoloji, kimya, genetik bilimi, embriyoloji, zooloji, botanik, antropoloji ve felsefe alanlarında da kullanılan yaygın bir tabir haline gelmiştir.

İnsanın evrimini göz önünde bulunduran bilim adamları sosyolojik açıdan toplumların da evriminin gerçekleşebileceğini düşünmüşlerdir. Darwin'in canlıları incerken bulduğu kuramların, dönemin ilim adamları tarafından toplumu incelerken de kullanıldığı göze çarpmaktadır. Darviwin'in ileride de bahsedilecek canlıların çevreye uyum yani adaptasyonu veya canlılardan en güçlü olanın hayatta kalması yani doğal seçilim gibi kuramları toplumlara uygulandığında 'Sosyal Darwinizm' fikri ortaya çıkmıştır. Sosyal Darwinizm; bireyler arasındaki rekabette çevreye en uyumlu ve adaptif olanın yaşamını devam ettirmesi yoluyla hayatta kalmasını; halklar, milletler, gruplar veya uluslar arasındaki rekabetin de insan toplulukların da sosyal bir dönüşüme, yani evrime neden olacağını savunan görüş olmuştur Bu sistemde amaç güçlü bireylerin varoluşunu desteklemek ve zayıf bireylerin ise toplumdan dışlayarak çalışkanlık, üretme, dayanıklılık, aktarma ve toplumsal alanda en iyi olan topluluğun yaşamını sürdürüp miraslarını bir sonraki ayıklanmış topluma bırakabilecek olmalarıdır. Bu ayıklanmaların nihayetinde en üstün toplum haline gelme çabaları sonuç vereceği düşünülmektedir. Fakat bu görüş komünizmi veya sosyalizmi benimseyenler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Sosyal Darwinizmi, ilk geliştirenler; Herbert Spencer, Thomas Malthus, Francis Galton gibi fikir adamları olmuştur. Herbert Spencer 1858'de evrim teorisini biyoloji bilimi ile sınırlamamış, bu teoriyi özellikle sosyolojiye uygulama fikrini ortaya koymuştur. Darwincilere benzer bir yöntemle toplumunun adaptasyonunu ve güçsüzlerin ayıklanmasını doğa felsefesi üzerinden incelemiştir. [2]

[2] "Sosyal darwinizm", https://tr.wikipedia.org/wiki/Sosyal_Darwinizm, **Wikipedia**, (06.11.2023), s.1

Ayrıca konunun ilgi çekiciliği pek çok felsefi tartışmaya ve araştırmaya zemin hazırlamıştır. Batı'da başlayan evrim düşüncesinin etkileri Osmanlıya yansıyarak bu devrin mütefekkirlerince de benimsenmiştir. "Sosyal Darwinizm" kuramı Osmanlı'da toplumun inşası fikirlerini etkilemiştir. Toplumsal yaşamın alanlarına uygun görülen bu kuramın öncülüğünü Rıza Tevfik(1869-1949), yapmıştır. Sonrasında Baha Tevfik(1881-1914), Sâtı el Husri (1884-1968), Bedi Nuri (1872-1913), Asaf Nefi, Ethem Nejdet, Memduh Süleyman, Ahmet Midhat, İsmail Fenni Ertuğrul gibi Osmanlı aydınlarının bu kuramla beraber toplumun sürekli değişimini ve dönüşümünü desteklediklerini söylemek mümkündür. Örneğin, Bedi Nuri (1875-1913), Sosyal Yetenek (Kabiliyet-i İçtimaiyye) başlıklı makalesinde, evrim ve toplumların yeteneklerinin kökenlerini ele almış, bu kavramların temelinin biyolojik yaşamda yattığını savunmuştur. Yazısında, sinir sistemi ve gelişmiş yapılar gibi biyolojik özelliklerden yoksun olan basit organizmalarda gerçek anlamda duyusal bir yetenek aramanın zor olduğunu belirtmiş, benzer şekilde, herhangi bir kurumsallaşmaya veya yapılaşmaya sahip olmayan ilkel toplumlarda sosyal bir yetenek aramanın da imkânsız olduğunu ifade etmiştir.

Bu temel gözlemin ardından, sosyal yapıların işleyişinde yeteneklerin rolünü incelemiştir. Bu bağlamda Darwin'in "yaşam mücadelesi" ilkesine atıfta bulunmuş ve doğa bilimlerinde geçerli olan bazı kuralların toplumsal yaşamda da benzer şekilde işlediği sonucuna ulaşmıştır. Darwin'in biyolojik evrim kuramındaki mücadele, adaptasyon ve doğal seçilim gibi kavramların, toplumların gelişimi ve işleyişine de ışık tuttuğunu ifade etmiştir.

Makalesinde, sosyal yeteneklerin zaman içinde bireylerin ve toplulukların biyolojik özelliklerinden etkilenerek geliştiğini savunmuş, biyolojik yaşamın evrimsel prensiplerinin toplumsal yapıların dinamiklerini anlamak için temel bir araç olduğunu ileri sürmüştür. Bu yaklaşımıyla, toplumların gelişim sürecinde biyolojik faktörlerin ve evrimsel mekanizmaların önemini vurgulamış, doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında bir bağ kurarak özgün bir perspektif sunmuştur.[3]

"Sosyal Darwinizm" toplumların incelenmesine bireyi ele alırken eğilimlerini göz ardı etmemiş dolayısıyla kuram topluma uygulandığında biyolojik evrim kuramı

[3] Ülker Öktem, "Darwin'in Evrim Kuramı'nın Tanzimat'taki Etkileri", **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 11, 2011, s.12.

gibi kabul görmüştür. Fakat bu kuramın açmazı olarak görülen iki durum vardır birincisi; bireylerin toplum içindeki farklılıkları göz önünde bulundurulduğunda her zaman bulundukları toplumların faydasına hareket etmelerinin mümkün olmamasıdır. İkincisi ise zayıf olan bireylerin buna bağlı olarak toplumdan dışlanması bireylerin eşitlik adalet gibi duygularını derinden sarsacağı fikridir.

Bununla beraber, evrim düşüncesindeki temel prensiplerinin toplum üzerine uygulanması pek çok ideolojiyi doğurmuş veya etkilemiştir. Toplumlar üzerinde bu akımlar faşizm, nasyonal sosyalizm, marksizm olarak varlığını sürdürmüştür. Faşizm, ırkça üstün bireyleri zayıf ırklardan milletlerden arındırarak daha güçlü ve dayanıklı bir topluluk haline dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Nasyonel sosyalizmde ise milliyetçilik ön planda olmakla beraber en üstün millet ve sosyalizmi birleştiren faşizmden etkilenmiş düşünce akımıdır. Marksizm ise sınıfsal ayırımcılığın karşısında yer alarak siyaset felsefesi üzerinde etkili olmuştur. Marksizm, sınıfsal ayırımcılığa tepki olarak sosyalist ve komün bir sistemin toplumlara ve yönetime daha insan doğasına daha uygun olduğu görüşünde olan bir düşünce olmuştur. Bu akım diğer iki düşüncenin aksine ekonomi ve siyasette güçlüden yana olmamıştır, buna tepki olarak bireyler arasında eşitlikten yanadır. Marks, materyalizm yöntemini kullanarak, tarihin ve genel olarak toplumların gelişimine hükmeden kuralları keşfedebildiği için, Darwin'in prensiplerinden etkilenmiştir. Hatta Marks, bu etkiyi Lassalle adlı düşünüre Darwin'in kitabının tarihteki sınıf savaşları açısından çok önemli bir kitap olduğunu yazmıştır.

Kapitalizmin ekonomiyle sınıflama hareketini Darwin ile bağdaştıran Engels ise Darwin'in teori prensiplerinin, insanın doğasını açıkladığını ve ekonomistlerin bahsettiği serbest piyasa ortamında da bu doğa gereği varoluş mücadelesiyle geçtiğini vurgulamıştır.[4] Yalnız şunu da belirtmek gerekir ki, Darwin'in sınıflar arası hayatta kalma mücadelesini evrimin temeli haline getirdiği için Karl Marks kominist rejim öncüsü olarak teorisini, sınıfçılığın anti tezini oluşturmak için kullanmıştır.

Sosyal bilimler dışında Darwin'in etkilediği alanlardan biri de genetik bilimidir. Bu akımın etkisi "August Weismann" adlı biyoloğun gen aktarımı ile ilgili çalışmaları ile başlamıştır. Gendeki kalıtımsal aktarımının genotip (bir organizmanın

[4] Alan Woods-Ted Gran, "**Marksizm ve Darvincilik, In The Defence Of Marksizm**," http://marksist.net/AI/14_marksizm_ve_darvincilik.html, (16.01.2024), s.1

genetik yapısı) ve fenotip (organizmanın ayırt edici fiziksel bir özelliği) olarak ikiye ayrılmasının başlangıcı yine "Weismann" ve diğer bir genetikçi "Gregor Mendel"in genetik üzerine yaptıkları çalışmalarla belirgin bir hale ulaşmıştır. "Weisman" ve "Mendel" araştırmalarında Darwin'in iki kademeli bir süreci içeren ayıklanma ve doğal seçilimini göz önünde bulundurmuşlardır. İlk süreç değişmenin üretilmesidir. Her kuşakta çok büyük ölçüde değişme yaratıldığını söyleyen Darwin bu değişmenin kaynağını o dönemlerde tam olarak bilmemektedir. Bu ancak genetik bilimi oluştuktan sonra ortaya çıkarılacaktır.[5]

1930'larda doğal seçilim ve genetik biliminin birleşmesinden "Yeni Darwinizimcilik" akımı ortaya çıkmıştır. Yeni Darwinizmcilikle beraber ismi anılan diğer bir önemli doğa bilimci Lamarck'tır. Evrimsel genetik hakkındaki diğer bir kuram ise Lamarck'ın kuramıdır. Ona göre kullanılan organlar gelişirken, kullanılmayan organlar ise körelmekte idi. Böylece yeni kazanılan özeliklerin bir sonraki nesle aktarılabileceğini söylemektedir. Sonrasında bu görüşü genetik bilimi için araştırma konusu olmuş ve edinilmiş kalıtımsallığı içeren varsayımı yeni yorumlara açık hale gelerek ve gelişerek "Yeni Lamarckçılık" adını almıştır.

Ayrıca "Yeni Lamarckçılık" özellikle kominist rejimi benimsemiş siyasilerin Darwinizim'den kaçış yolu olarak görülmüş çünkü Lamarck sınıf içi çatışma ve mücadeleyi değil edinilmiş kalıtımsallığı savunarak tıpkı canlılar gibi insanlarında birbirleri ile mücadeleden ziyade bireylerin ıslahıyla toplumların da ıslah olacağı görüşünün temelini atmıştır.

Evrim düşüncesinin etkilediği diğer disiplenlerden biri de kimya olmuştur. Almanya'da Charles Darwin, Joseph Dalton Hooker'a yazdığı mektupta yaşamın ilk kıvılcımının "amonyak ve fosfor tuzları gibi maddelerle, güneş ışığı, sıcaklık, elektrik akımı vb. unsurların bulunduğu ılık bir su birikintisinde" oluşmuş olabileceğini, "böylece daha karmaşık değişimlere gidebilecek bir protein bileşiğinin kimyasal olarak oluşabileceğini" öne sürmüştür.[6] Kimyasal evrim birçok bilim adamını evrenin oluşumuyla alakalı düşünmeye sevk etmiştir. İnceledikleri ise aslında yeryüzünün kıtaların bitki örtüsü, sular, havadaki gazlar ve hücrelerdeki kimyasal reaksiyonlar üzerine olmuştur. Ortak noktaları ise Darwinizm'in değişimciliği olmuştur.

[5] Tuncer Bulutay, "**Bilimin Niteliği Üzerine Denemeler Evrim ve Quantum Kuramları"**, Maya Matbacılık Yayıncılık, Ankara, 1986, s.16

[6] "Ambiyogenez", https://tr.wikipedia.org/wiki/Abiyogenez, **Wikipedia**, (16.01.2024) ,s.1

Darwin'in asıl incelediği zooloji bilimine etkileride zaman içinde eserleri ile ortaya çıkmaktadır. Kendisinden sonra gelen bilim adamlarının kafalarında soru işareti bırakacak soy ağaçları oluşturarak zooloji bilimine çarpıcı bir giriş yapmıştır. Türleri sınıflandırarak "ortak ata" kuramını ortaya atmıştır. Bu kuram türlerin birbirleriyle benzerliklerinden yola çıkan bir sınıflandırma olmuştur. Bu sınıflandırma sistemi bilimler içinde yine bir başka bilim olan antropoloji etkilemiştir. Çünkü bilindiği gibi Darwin hayvan türlerini incelemekle kalmamış insanında belli dönemlerden geçerek evrildiğini söylemiştir. Antropoloji bilimi de bu konuyu incelerken değişik alanlarda örneğin insanın kültür, dil, fiziki yapısını ele alarak evrilen insan ırkı üzerinde araştırma yapan bir bilim alanı haline gelmiştir.

Aktarıldığı üzere Darwin'in evrim teorisinde geçen değişimcilik, dönüşümcülük, devrim, sınıflandırma, doğal seçilim, ayıklama, gelişim kavramları pek çok alanda kullanılmış ve Darwin'in bahsettiği kuramların etkisi görülmüştür. Fakat burada araştırma konusu olarak incelenmekte olan evrim ise zaman zaman biyoloji kapsamındaki evrim. Zaman zaman ise gelişmeyi önceleyen tekamül olacaktır.

1.2. EVRİM DÜŞÜNCESİNİN BATIDAKİ ÖNEMLİ İSİMLERİ

1.2.1. Jean-Baptiste Lamarck Hayatı Ve Evrim İle İlgili Fikirleri (1744-1829)

Adaptasyonel dönüşüm fikrini ortaya atan Fransız doğabilimci 1 Ağustos 1744'te Fransa'da doğmuştur. Lamarck'ın çocukluk döneminde aldığı din eğitimi kısa sürmüş cizvit eğitimi okulunda gördüğü bu eğitim babasının ölmesi sebebiyle yarıda kalmıştır. Sonrasında orduya katılan Lamarck sağlık sorunu sebebiyle 1768'de ordudan da ayrılarak Paris'e yerleşmiştir. Yaşamının her alanında bitki ve bitki örtüsünü hayranlıkla gözlemleyen Lamarck'ın merakı Paris'te bir bankada çalışırken de devam etmiştir. Burada tıp ve botanik eğitimine başlamıştır. Botanik eğitimine devam ederken "Bitkilerin Tarihi" adlı kitabın yazarı Bernard de Jussieu ile tanışmış ve botanik çalışmalarına onunla devam etmiştir. Döneminin en ünlü botanikçisi olduğunu kanıtlayan "Fransa Florası" adlı kitabı 1778'de yazarak Fransada'da yetişen

bitkileri sınıflandırmıştır. Bir sonraki yıl Buffon tarafından Bilimler Akademisine seçilmiş, 1793'te Frandaki "Museum National d'Historie Naturelle'de (Ulusal Doğa Tarihi Müzesi) profesör ünvanıyla çalışmaya başlamıştır. Fakat burada botanik bölümündeki doluluktan dolayı 'böcekler ve solucanlar' bölümünde görevlendirilmiştir. Pek çok alanla meşgul olan Lamarck dönüşümcülük kuramını hakkındaki araştırmalarını eserlerine yansıtmıştır. 1783'de yazdığı "Botanik Ansiklopedisi" ve 1809'da neşrettiği "Zooloji Felsefesi" kitabı tür sınıflandırması bazında temel teşkil edecek eserlerindendir[7]. Lamarck'ın bu alandaki gözlemlerini canlıların dönüşümcülüğünden ibaret saymak eksik olabileceğinden kendisinin bu alandaki diğer katkılarını da sunmak gerekmektedir.

Lamarck, fosil kayıtlarını inceleyerek yaşayan türler ile onlara benzeyen geçmişteki fosil formlarını kıyaslamış ve bu süreçte canlı türlerinin nesiller boyunca bir evrimsel zincir oluşturabileceğini fark etmiştir. Bu nesiller, en eski fosil örneklerinden başlayarak daha yakın tarihlerdeki fosil kalıntılarına ve nihayet günümüzde yaşayan benzer türlere kadar uzanan bir kronolojik düzen içinde sıralanmıştır. Lamarck, bu ardışık dizilimle, Aristoteles'in önerdiği tek bir "canlılar merdiveni" fikrine alternatif olarak, farklı türlerin oluşumunu açıklayan çoklu "evrim merdivenleri" bulunduğunu savunmuştur.

Bu teoriye göre, canlılar bu merdivenler boyunca ilerledikçe daha karmaşık ve gelişmiş yapılar kazanırlar. Merdivenin en alt basamaklarında, gözle görülmesi imkânsız mikroskobik organizmalar yer alır. Lamarck, bu organizmaların cansız maddelerden kendiliğinden ve sürekli bir şekilde meydana geldiğine inanmıştır. Ona göre, bu spontan (kendiliğinden gerçekleşen) oluşum, cansız maddelerin canlı organizmalara dönüşümünü açıklayan bir doğa yasasıdır. Merdivenin üst basamaklarına doğru çıkıldıkça, giderek daha karmaşık yapıya sahip bitki ve hayvan türleri bulunur.

Lamarck'ın teorisinde, bu evrimsel süreç, türlerin daha basit yapıdan daha karmaşık bir düzeye doğru düzenli bir ilerleme gösterdiği bir gelişim modeli olarak tanımlanmıştır. Bu model, fosil kayıtlarının zamansal sıralamasını inceleyerek türlerin ardışık olarak nasıl değiştiğini anlamaya çalışır. Canlıların basit yapıdan karmaşığa

[7] "Jean-Beaptiste Lamarck", https://tr.wikipedia.org/wiki/Jean-Baptiste_Lamarck, **Wikipedia**, (11.11.2023), s.1

doğru evrimleştiği görüşü, Lamarck'ın bu süreçte çevresel etkilerin ve organizmaların adaptasyon yeteneklerinin rol oynadığını savunmasıyla daha da güçlendirilmiştir.

Her ne kadar Lamarck'ın cansız maddelerden yaşamın kendiliğinden ortaya çıktığı fikri günümüzde bilimsel olarak geçerli kabul edilmese de, onun türlerin bir evrim merdiveni boyunca geliştiği yönündeki düşünceleri, modern biyolojinin temellerinin atılmasında önemli bir adım olmuştur. Bu yaklaşım, fosil kayıtlarının evrimsel değişimlerin kanıtlarını sunduğunu ve türlerin zaman içinde birbirine nasıl bağlandığını anlamaya yönelik önemli bir ipucu sunmaktadır.[8]

Lamarck kendi tekamül fikrini öne sürmeden önce doğal bir sınıflandırma yapmıştır. Bu sınıflandırmanın esasları, teorisinin de esasları haline gelmiştir. Lamarck sınıflandırmanın esaslarını organların varlığı, mükemmeliyet derecesi ve vazifeleri üzerine kurmuştur[9].

Yazdığı 'Omurgasız Hayvanların Tabiat Tarihi' adlı kitabında canlıları mükemmel ve ilkel olarak ikiye ayırmıştır. Bir canlıyı mükemmel veya mükemmel olmayan diye adlandırmak için mükemmelin ne olduğunu bilmek gerekmektedir.Bu nokta da Lamarck, mutlak bir örneğe binaen sınıflandırmasını şekillendirmiştir.Bu örnek ise'insan' olmuştur. İnsana organ olarak yaklaşan yani benzeyen canlılar en yüksek (mükemmel) hayvan, tanımı altında incelenirken, organ yapısı olarak insana benzemeyen canlılar ise basit ve ilkel hayvan olarak adlandırmıştır. Lamarck'ın sınıflandırma amaçlı incelediği sistemler; sindirim, solunum, hareket, üreme, kan dolaşımı sistemleri ve duyular olmuştur. Buna göre bir düzenleme yapmıştır[10].

İkinci olarak, Lamarck yeryüzününde geçirdiği değişikliklerin ufak yavaş olduğunu öne sürmüş fakat jeolog Cuvier bu görüşe karşı çıkmış ve yeryüzünün bir anda ve çok büyük değişikler geçirdiğini öne sürmüştür.[11]Fakat 1782 tarihinde yazdığı jeolojiyle ilgilendiği sıralarda "Yeryüzünün Sular (Hidrojeoloji)"ı le ilgili bir eser yazmıştır. Bu eserinde suyun canlılar üzerindeki etkileri ve canlı hayatın genel olarak, jeolojik zamanlara göre değişim ve dönüşümlerini anlatmıştır. Lamarck jeolojik birinci zaman dilimindeki canıların ilkel hayvanlar olduğunu ikinci zaman dilimde ise bu canlıların tekamül ettiğini veya yok olduğunu ileri sürmüştür. İkinci, üçüncü ve

[8] Kemal Solak, **Evrim Süreci**, https://www.scribd.com/doc/93099155/Evrim-Sureci, (16.05.2024), s.4
[9] Subhi Ethem, **Lamarkizm**, Nefaset Matbaası, 1330, s.31
[10] Ethem, ss.33-34-35
[11] Caner Taslaman, **Evrim Teorisi ve Felsefe ve Tanrı**, 5. Baskı, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2012, s.103

dördüncü jeolojik zaman diliminde ise tüm hayvan, bitki, madenlerin kendisinden önceki dönemdekilere benzemediklerini söylemiştir.[12]

Lamarck türlerin devamlılığı veya tamamen yok olması konusunda bitkibilimci Linnesun'da türlerin asla yok olmadığı görüşüne ters düşmeyecek bir görüş ortaya atarak türlerin yok olmadığını fakat dönüştüğünü ileri sürmüştür.

Üçüncü olarak, Lamarck'ın düşündüğü dönüşüm nasıl başlamıştır? İnsan türüyle bu dönüşümcülüğün kesişen noktası var mıdır? Sorularına gelinicek olursak, Lamarck doğanın oluşumu hakkında; hareketsiz maddelerin kendiliğinden oluşamayacağını, canlıların bir kısmının ise gerekli şartlar altında kendiliğinden meydana geleceğini söyleyerek cansız maddelerinde ilk hareketi yapması için belli bir kuvvete ihtiyaç duyduğunu ortaya koymuştur. Bu kuvvetin esaslarının ise; ışık, elektrik, ısı, nem olduğunu belirtmiştir.[13] Lamarck'a göre en basit harekette canlılar "kendiliğinden türeme" yoluyla oluşur ve daha sonra en karmaşık canlılar baştaki bu "kendiliğinden türeyen" canlılardan evrimleşir. Ona göre insan mükemmelliğini temsil ettiği için canlılar insana yaklaştıkları ölçüde mükemmeldir. İnsan, evrimin en son ürünüdür ve maymunumsu canlılardan evrimleşmiştir. Böylece Lamarck, Darwin'den önce maymunumsu canlılardan insanın evrimleştiğini açıkça söylemiştir. Lamarck, araştırmaları sonucunda insanla hayvanları evrimsel bir şemada birleştirmiştir. Lamarck'ın teorisinin ya da diğer bir ifade ile dönüşümcülüğünün günümüzde algılanan şekliyle "Evrim Teorisi"nden önemli farklarından biri, onun bütün türler için "ortak bir ata"yı savunmamış olmasıdır. Kendiliğinden türeyen birçok basit canlı formlarından, kompleks canlıların farklı evrimsel çizgilerde oluşumunu öngördüğü için "ortak bir ata" fikrini benimsemiştir.[14]

Dördüncü olarak, Lamarck dönüşümün insan dışındaki diğer türler içinde nasıl gerçekleştiğini ve aktarıldığını incelemiştir. O'na göre canlıların yaşadığı ortamdaki değişikler, canlıların ihtiyaçlarında da değişikliğe sebep olur. Bu ihtiyaçları doğuran sebepler gerçekleştikçe yeni alışkanlıklar, yeni yollar keşfedilir. Bu çerçevede Lamarck'ın ortaya attığı teoriyi maddeleştirecek olursak[15]

[12] Ethem, ss.41
[13] Ethem, ss.41
[14] Taslaman,ss.104-105
[15] Mustafa Genç, **Yaratılış ve Evrim Teorileri,** , Zafer Matbaası, Beyan Yayınları, İstanbul, 1983, s.71

1) Çevrenin etkisinden dolayı oluşan ihtiyaç gerekli olan organı doğurur, yeni alışkanlıklar bazı organların kullanımına yol açar, kullanılmayan organ ise büzülür ve sonunda tamamen yok olur.[16]

2) Ortam ve çevre şartlarının etkisiyle kazanılmış olan karakterler ve işlevler nesilden nesile aktarılarak devam eder.[17]

İşte bu değişimleri inceleyen Lamarck, meydana gelen bir değişimin yoğun kullanımı sonucu gelişen organlarda görüldüğü gibi daha kompleks bir organa doğru olduğu ve bu tür değişimlerin kalıtımla soydan soya geçtiği sonucuna varmıştır.[18]

Lamarck kendi döneminde bu görüşleri tarafından eleştirilmiştir. Hatta günümüzde bu teorinin bir kısmı önemli bir gen bilimci August Weismann tarafından hücre ve gen bilimi araştırmaları ile çürütülmüştür.[19]

Lamarck'ın burada yaptığı gözlem ve deneylerin daha fazla canlı türleri üzerinde değerlendirilmemesi evrimi geniş alanda yapılan gözlemlere dayandırmadan değerlendirmesine sebep olmuş, sonucunda da bilim adamları tarafından eleştirilerine maruz kalmıştır. Fakat her ne kadar çürütülüp eleştirilse de kendi dönemindeki araştırmalar ve verileri toplarken belirttiği görüşler tamamen yanlış sayılamamıştır. Bilakis bazı bilim adamları tarafından basamak olarak kullanılmıştır. Örneğin zoologlar çevrenin yol açtığı değişimlerin varlığını belirtmişlerdir. Sözgelimi, yiyeceklerin sindirim sistemi üzerindeki etkisi gibi, fazla çalışan kasların aşırı derecede geliştiği herkesin bildiği bir gerçek olmuştur. Yine aynı görevi yapan iki organdan biri alındığında diğer organ çok büyük ihtimalle büyümesi de gözlenmiştir.[20]

Beşinci olarak, Lamarck'ın dönüşümcülük fikrini Tanrı inancı ile nasıl ilişkilendirdiği; bu fikri Tanrı'dan bağımsız mı, Tanrı'ya bağlı olarak mı ya da Tanrı'nın hikmetine değinmeden mi temellendirdiği ele alınacaktır.

Lamarck, "Evrim Teorisi"ni Tanrı'nın kudretiyle özdeşleştirmiştir. Ancak bu yaklaşım bazı çevrelerce eleştirilmiştir. Eleştirilerin başında şu görüş yer alır: Eğer hayvan ve bitki türleri insanın hizmeti için yaratıldıysa, bu türlerin zamanla yok olması, onların faydasız olduğu anlamına gelir. Oysa her şeyin insan için yaratıldığı bir Tanrısal düzen anlayışında, varlıkların yok olması mantıksal bir çelişki doğurur.

---

[16] Maurice Bucaille, **İnsanın Kökeni**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1984, s.41
[17] Genç, ss. 72
[18] Bucaille, ss.42
[19] "August Weismann", https://tr.wikipedia.org/wiki/August_Weismann,**Wikipedia**, (15.06.2024),.s.1
[20] Bucaille ss.43

Bu bakış açısına göre, Tanrı'nın bir varlığı yaratıp ardından yok etmesi, O'nun hikmet ve kudretini sınırlıyormuş gibi görünmektedir.

İkinci eleştiri ise Aristoteles'in "varlık merdiveni" (scala naturae) anlayışı üzerinden yapılmıştır. Bu anlayışa göre, evrendeki tüm varlıklar belirli bir hiyerarşik düzen içinde yer alır. Eğer bazı türler yok olmuşsa, bu "varlık merdiveni"nde boşluklar oluşacağı, dolayısıyla Tanrı'nın kusursuz ve eksiksiz yaratma anlayışıyla çelişeceği ileri sürülmektedir.[21]

Üçüncü eleştiri ise, varlıkların Tanrı'nın hikmetiyle bir anda ve belirli bir biçimde yaratılarak insanın hizmetine sunulduğu görüşüne dayanmaktadır. Bu anlayışa göre, kutsal bir amaçla yaratılmış varlıkların değişmesi veya yok olması mümkün değildir. Dolayısıyla bu yaklaşım, Lamarck'ın canlıların çevresel koşullara uyum sağlayarak değiştiği yönündeki evrimsel görüşüyle çelişmektedir[22].

Zamanla bazı türlerin yok olduğunun anlaşılması, canlıların çevre koşullarına uyum sağlayarak değişim geçirebileceği gerçeğini ortaya koymuştur. Böylece, Tanrı'nın hikmetiyle çeliştiği ileri sürülen, yok olmayan ve dönüşmeyen bir "varlık skalası" anlayışının yalnızca bir varsayım olduğu anlaşılmıştır. Nitekim birçok araştırmacı da Tanrı'nın hem yaratma hem de yok etme kudretine sahip olmasının, O'nun hikmetiyle çelişmeyeceğini savunmuştur. Lamarck'a göre bu eleştirilerin temelinde yatan düşünce, her şeyin insanın hizmetine sunulduğu fikridir. Asıl olarak bu anlayış, Tanrı'nın kudretini, hikmetini ve iradesini sınırlandıran bir yaklaşım oluşturmaktadır. [23]

Lamarck bu eleştiriler ile ilgili Zooloji Felsefesi kitabında ;

"Ben doğanın bütünün sadece bir etki olduğunu düşünmeyi tercih ediyorum. Yalnızca bir etkidir: dolayısıyla ilk nedene ya da doğayı varlığına getiren ve onu olduğu gibi kılan üstün güce inanmayı ve düşünmeyi severim."[24]

Özetle bu ifadesi ile görülmektedir ki, kendisi Tanrı'dan bağımsız bir dönüşümcülük fikrini savunmamış, fakat kendi bulunduğu dönemin dindar aydınlarıyla da aynı fikirleri çoğu zaman paylaşmamış, kilise geleneğinden geldiği için fikirlerini açıklarken orta yol bulmaya çalışmıştır.

---

[21] Taslaman, ss.102-103

[22] Remzi Demir, "Evrim Kuramının Türkiye'ye Girişi ve Etkileri", **Bilim ve Ütopya Dergisi**, Sayı. 269, 2016, s.12.

[23] Taslaman, ss.102-103,

[24] Jean Beaptiste Lamarck, **Zooloji Felsefesi**, 1809, s. 183-184

Lamarck'ın kendi dönemiyle uyumlu düşünceleri kendi çağını ve kendi çağı dışındakileri de etkilemeyi başarmıştır. Zira biyolojiye, zoolojiye, botanik bilimine katkıları olan bu düşünür kendi keşfinin felsefesini bile ortaya koymaya çalışarak, tabiat ilimleri dışında felsefi alanlarda da temel sayılabilecek bir etki bırakmıştır. Örneğin; Bergson ve Spencer gibi felsefeciler; popüler edebiyatçı George Bernard Shaw; Carl von Nageli, Baldwin, Agassiz, Morgan, Eimer, Cope gibi ünlü bilim insanları ve düşünürlerle daha birçok isim Lamarckçılıktan derinden etkilenmiştir.[25]

Bu isimlerden biri olarak Lamarck'ın, biyoloji başta olmak üzere birçok alandaki fikirleri geniş çevrelerde etkili olmuştur. Sadece kendi yaşadığı toplumda değil, zamanla Fransızca eğitimin Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşmasıyla birlikte, özellikle Osmanlı'nın son döneminde birçok Türk aydını tarafından da tanınmıştır. Batıya açık entelektüel çevrelerde, dil bilen Osmanlı aydınları onun eserlerini doğrudan kaynağından okuma imkânı bulmuş; bu metinleri inceleyip, kimi zaman kendi eserlerine de yansıtmışlardır.

1.2.2. Charles Robert Darwin (1809-1882)

Darwin, 1809 yılında İngiltere'nin Shewbury kentinde dünyaya gelmiştir. Doğup büyüdüğü çevre, doğayla iç içe olmasına olanak sağlamış ve bu durum onun bilimsel bakış açısını şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır. Babası doktor olan Darwin, bilimden tamamen uzak bir ortamda yetişmemiştir. Fakat okul yıllarında aldığı teorik dersler ona sıkıcı gelmiş, buna karşılık doğada zaman geçirmek ona farklı perspektifler kazandırmıştır.

Gençlik yıllarında avcılıkla ilgilenen Darwin'in geleceğinden endişe duyan babası, onun doğaya olan merakının mesleki başarıya engel olabileceğini düşünerek, onu Edinburgh Tıp Fakültesi'ne yönlendirmiştir. Ancak o dönemde anestezi gibi modern tıbbi uygulamaların henüz gelişmemiş olması nedeniyle, ameliyatlar oldukça ilkel ve acı verici koşullarda gerçekleştiriliyordu. Bu durum, Darwin'in tıp eğitimine karşı giderek soğumasına ve sonunda fakülteyi bırakmasına neden olmuştur.

Daha sonra babası, Darwin'i Cambridge'deki bir rahip okuluna yazdırmıştır. Bu süreçte, hem rahip hem de botanik uzmanı olan John Stevens Henslow ile tanışmış ve onun bilimsel yaklaşımlarından derinden etkilenmiştir. Doğayla iç içe bir yaşam

[25] Taslaman, ss. 107

sürerken, bir yandan da zorlukla Cambridge'deki eğitimini tamamlamıştır. Mezuniyetinin ardından Henslow, İngiltere Krallığı'na ait Beagle adlı geminin bir doğa bilimcisi aradığını ve bu geminin keşif amacıyla yola çıkacağını belirterek Darwin'e bu yolculuğa katılmasını önermiştir. Darwin bu teklifi kabul etmiş ve keşif yolculuğuna çıkmıştır.

Güney Amerika sahillerinde yaptığı araştırmalarla çeşitli canlı türlerini gözlemlemiş, bunlara dair ayrıntılı günlükler tutmuş ve elde ettiği bulguları kayıt altına almıştır. Orta Amerika'da ise, İncil'in ileri sürdüğü gibi dünyanın sabit ve değişmez olduğu görüşüyle çelişen jeolojik kanıtlarla karşılaşmış; bu bulguları inceleyerek canlı türlerinin değişimi hakkında ilk fikirlerini oluşturmaya başlamıştır. Topladığı örnekleri Henslow'a göndermiş; Henslow da Darwin'den çevresindeki bilim insanlarına söz ederek onun bilim çevrelerinde tanınmasını sağlamıştır.

Ekvador'un batısındaki Galapagos Adaları'na ulaştığında, burada dikkatli gözlemler yapma fırsatı bulmuştur. Bu gözlemler sonucunda, İncil'de yer alan türlerin değişmezliği anlayışına ters düşen varyasyonlar fark etmiş ve bu durum, evrim teorisinin temellerini atmasında etkili olmuştur.

Yolculuğunun bu kısmından sonra türlerin değişebileceğine inancı artan Darwin 1836 yılında İngiltere'ye geri dönmüştür. Yolculuğu sırasında birçok canlı türü örneği, kemik ve fosil bulmuştur. Bu koleksiyonu birçok jeolog ve bilim adamının dikkatini çekmiştir. Darwin'in evrilerek değişen canlı türlerinin olduğunu düşünmesi bu evrimin nasıl gerçekleştiğine dair merakını tetiklemiştir. Bu düşüncesini kanıtlamak için at ve güvercin gibi havyanların türlerinin doğanın geneline nasıl yayıldığını araştırarak bulmaya çalışmıştır. Çalışmalarının sonucunda ilk bulduğu şey 'doğal seçilim' denilen çevre şartlarına en uygun değişimi geçiren hayvan türünün, kendi türündekilere üstün gelerek hayatta kalması teorisi olmuştur.[26]

Darwin, bir süre Londra'da araştırmalarına devam ettikten sonra, 1839 yılında "Bir Doğa Bilimcinin Yolculuğu" adlı kitabını yayımlamış ve bu eserinde Beagle gemisiyle yaptığı keşif gezisini anlatmıştır. Mayıs 1842'de, uzun süren incelemelerine dayanarak canlıların doğada nasıl çeşitlendiğine dair görüşlerini geliştirmiştir. 1844 yılında yayımladığı çalışmasında, tüm canlıların, insan da dahil olmak üzere, basit

[26] Desmond, Adrian, Moore James, Browne Janet , "Darwin, Charles Robert", **Oxford Ulusal Biyografi Sözlüğü** (çevrimiçi bas.), Oxford University, 1991, s.210, 284,285,263,274

organizmalardan zamanla değişerek ortaya çıktığını savunmuştur. Ancak dönemin bilim çevreleri, bu görüşü ciddi şekilde eleştirmiş ve Darwin, evrim fikrini dile getirirken oldukça temkinli olması gerektiğini anlamıştır. Çünkü bu teori, pek çok kişi tarafından kutsal metinlerdeki yaratılış inancıyla çeliştiği düşüncesiyle tepki görmüş ve büyük tartışmalara yol açmıştır[27].

1846 yılında üçüncü jeoloji kitabını yayımlayan Darwin, yakın dostu Hooker ile canlıların oluşumu ve gelişimi üzerine çalışmalar yapmaya başlamıştır. İkili, deniz kabuklularının oluşum sürecini anlamak için detaylı gözlemler gerçekleştirmiştir. Ancak Hooker, Darwin'in doğal seçilim konusundaki çalışmalarını incelediğinde, bazı noktalarını eleştirmiş ve bu görüşlerin o dönemde yaygın olan yaratılış inancına karşı bir tehdit olarak algılanabileceğini söylemiştir. Darwin, evrim hakkındaki düşüncelerini geliştirmeye devam etse de, bu fikrin dini inanışlarla çelişebilecek yönleri üzerine düşündüğünde, eserlerini yayımlamaktan çekinmiştir.

Darwin'in deniz kabukluları üzerine yaptığı araştırmalar, onu sadece bir jeolog olarak değil, aynı zamanda biyoloji alanında da tanınan bir bilim insanı hâline getirmiştir. Bu çalışmaları sırasında, canlıların belirli bir görevi olan organlarının, çevresel değişimlere bağlı olarak zamanla küçük farklılıklar göstererek işlev değiştirebileceğine dair kanıtlar elde etmiştir. Daha sonra, ortak bir atadan gelen organizmaların, ekosistemin farklı bölgelerine uyum sağlamaları sonucunda, zamanla yapısal farklılıklar geliştirebileceğini ifade etmiştir. [28]

Bazı tereddütleri nedeniyle "Doğal Seçilim" başlıklı makalesini doğrudan yayımlamaktan kaçınan Darwin, bu çalışmasını daha kapsamlı ve detaylı bir esere dönüştürme kararı almıştır. Karşılaştığı eleştirilere rağmen çabasının büyük bölümünü tamamen kitabını tamamlamaya yönlendirmiş ve "Doğal Seçilim Yoluyla Türlerin Kökeni ya da Hayat Mücadelesinde Ayrıcalıklı Irkların Korunması Üzerine" adlı eserini kaleme almıştır.[29]

Yayımlandıktan sonra büyük ilgi gören ve hızla tükenen bu kitap, doğal seçilim fikrini sistematik gözlemler, bilimsel veriler ve mantıksal çıkarımlarla temellendirmiş; muhtemel eleştirileri önceden öngörerek bunlara karşı savunma geliştirmeyi amaçlamıştır. Eserde, doğrudan insan evrimine ilişkin ayrıntılı açıklamalar yer

[27] Denis Buican, **Darwin Ve Darwinizim**, İletişim Yayınları ,1994, s.23
[28] "Charles Darwin",https://tr.wikipedia.org/wiki/Charles_Darwin, **Wikipedia**, (23.10.2023), s1
[29] "Doğal Seçilim", https://tr.wikipedia.org/wiki/Doğal_seçilim, **Wikipedia,** (23.10.2023), s1

almamakla birlikte, bu kuramın insanın kökenine ve tarihine dair önemli bir perspektif sunduğu vurgulanmıştır. Darwin, bazı çekinceleri nedeniyle ilk başta sadece "Doğal Seçilim" başlıklı bir makale olarak tasarladığı çalışmasını daha sonra kapsamlı bir kitaba dönüştürmeye karar vermiştir.

"Türlerin Kökeni", yayımlandıktan sonra oldukça geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmış, kısa sürede birçok baskı yapmış ve farklı dillerde yayımlanarak küresel bir etki yaratmıştır. Dönemin bilimsel düşünceye ilgi duymaya başlayan Avrupa'daki yükselen orta sınıfı tarafından büyük ilgi görmüş ve bilim dünyasında en çok okunan eserlerden biri hâline gelmiştir.

Sadece bilimsel çevrelerde değil, dönemin entelektüel, felsefi ve sosyopolitik akımları üzerinde de doğrudan veya dolaylı olarak önemli etkiler bırakmış, toplumun evrim, doğa ve insanın kökenine dair bakış açısını değiştiren temel eserlerden biri olmuştur. Gelişen bilimsel düşüncenin yanı sıra, popüler kültürün de önemli bir unsuru hâline gelen bu eser, evrimsel biyoloji alanında modern bilimsel çalışmaların temel taşlarından biri olarak kabul edilmiştir. İnsanın da diğer canlılar gibi sınıflaması olabileceği fikrinden yola çıkarak ortak ata teoreminden bahsetmiştir ve canlı türleri içindeki yeri ile ilgili fikirlerini ortaya koymuştur. İnsanın atalarının daha az gelişmiş bir canlı türü olduğunu açıkça bu kitabında ifade etmiştir. Bu kitabı tepki almış fakat Darwin'in düşündüğü kadar sert tepkiler almamıştır. [30]

Uzun süren çalışmaların ardından Darwin, kendisini uzun süre yatağa bağlı bırakacak ateşli bir hastalığa yakalanmıştır. Bu hastalığın nedenini, ya aşırı çalışma temposuna ya da yolculuğu sırasında bir böcek ısırmasıyla bulaşan bir enfeksiyona bağlamıştır. Söz konusu hastalık, onun günlük yaşamını ciddi şekilde etkilemiş; çevresini incelemesini ve uzun doğa yürüyüşleri yapmasını engellemiştir. Bu nedenle çalışmalarına mektuplar aracılığıyla bilgi toplayarak devam etmeye çalışmıştır. Kutsal kitaplardaki bazı metinlerle çelişebileceğini bilmesine rağmen, bilimsel çalışmalarını sürdürmekte ısrarcı olmuştur.

1882 yılında geçirdiği kalp krizi, sağlık durumunu ciddi biçimde sarsmıştır. Bu süreçte, eşiyle yaptığı konuşmalarda onun ahiret inancına duyduğu hassasiyeti

[30] "Charles Darwin",https://tr.wikipedia.org/wiki/Charles_Darwin, **Wikipedia**,(23.10.2023), s1

paylaşma isteği doğmuştur. Aynı yıl hayatını kaybeden Darwin, İngiltere'de Westminster Manastırı'nda, ünlü bilim insanı Isaac Newton'un yanına defnedilmiş.

Darwin'in doğduğu dönem, sanayileşmenin hız kazandığı ve İngiltere'nin bilim dünyasında etkili gelişmelerin ilk adımlarını attığı bir zaman dilimidir.

Darwin, yaşamını bütünüyle bilimsel çalışmalara adamış; önceden belirlenmiş dogmalara dayanan bir bakış açısını benimsemek yerine, doğrudan gözlemlediği gerçeklikleri esas almıştır. Gözlemlerini, kendi düşünsel çerçevesine uydurmaya çalışmak yerine, düşünsel yaklaşımının, çevresel verilerin kavramsal ve deneysel analiziyle doğal biçimde şekillenmesine öncelik vermiştir. Bu tavır, onun bilimsel dürüstlükten ve eleştirel bakıştan ödün vermediğinin açık bir göstergesidir.

Darwin'in evrenin kökeni ve canlıların ortaya çıkışıyla ilgili düşünceleri zaman zaman belirsizlik ve içsel çelişkiler taşır. "Türlerin Kökeni" adlı eserinde, yaşamın başlangıcının belki de tek bir ilk organizmayla sınırlı olduğu; fakat bu basit kökenden, doğanın yasaları altında şekillenen ve çeşitlenen sayısız canlı türünün türediği yönünde ifadeler kullanır. Ona göre, doğadaki bu süreklilik ve çeşitlilik, evrenin sıradan bir düzenden değil, etkileyici bir görkeme sahip işleyişten kaynaklandığını düşündürebilir. Darwin burada, yaşamın böylesine basit bir kökenden evrimleşerek bugünkü karmaşıklığına ulaşmasını, neredeyse kutsal bir düzenin izleri gibi değerlendirmiş ve bu düşüncenin yüce bir anlam taşıyabileceğine dikkat çekmiştir.

Darwin'in Tanrı inancı hakkındaki ifadelerinin samimi bir inançtan mı kaynaklandığı, yoksa kişisel ve toplumsal kaygılarla şekillenmiş bir denge arayışı mı olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Özellikle eşi Emma'nın dindar kişiliği göz önünde bulundurulduğunda, Darwin'in kuşkularını açıkça ifade etmekten zaman zaman geri durduğu düşünülmektedir. Ayrıca dönemin dinî otoriteleriyle doğrudan bir çatışmaya girmek istememesi de bu temkinli tavrı etkileyen faktörlerden biri olabilir. Nitekim özel bir yazışmasında, babasının kendisine inanç konusundaki şüphelerini gizli tutmasını tavsiye ettiğini ve bu tür açıklamaların evli bireyler için büyük üzüntülere yol açabileceğini söylediğini aktarır. Bu durum, Darwin'in inançla ilgili görüşlerinde hem kişisel hem de toplumsal bir hassasiyet taşıdığını düşündürmektedir.

Otobiyografisinde Darwin Tanrı'nın varlığına inancın bir başka nedenden önemini vurgulamıştır. Darwin, yaşamının ilerleyen yıllarında doğadaki düzen ve evrendeki olağanüstü uyum karşısında, her şeyin yalnızca rastlantılar zinciriyle

açıklanmasının pek inandırıcı gelmediğini dile getirmiştir. Ona göre, insanın da parçası olduğu bu geniş ve etkileyici varlıklar bütünü, yalnızca kör tesadüflerin değil, bilinçli bir ilk sebebin eseri olabilir. Bu düşünce çizgisi, Darwin'i, evrenin arkasında yön verici bir aklın veya zihinsel bir varlığın olabileceği ihtimalini dikkate almaya yönlendirmiştir. Bu yönelimi nedeniyle kimi zaman kendisini Tanrı'ya inanan biri olarak tanımlamaktan kaçınmamıştır.

Türlerin Kökeni adlı kitabında başka bir yer ise şunları söylemiştir:

> *Tanrı'ya inanç yolunda sürekli bir eğitimin, çocukların düşünme yetilerini, tam gelişmemiş beyinlerini kalıtımsal olarak güçlü bir biçimde etkilemesi olanağını, küçümsemiyor muyuz? Tanrıya inanç düşüncesini içlerinden atmaları, bir maymunun yılana olan içgüdüsel korku ve nefretten kurtulması kadar çocuklara güç gelecektir. Ben bu denli anlaşılması güç sorunlara en ufak bir ışık tutabileceğimi öne süremem. Her şeyin başlangıcındaki gizem bizim için çözülemez niteliktedir: işte bu nedenle bilinmezci kalmakla yetinmeliyim.*[31]

Anlaşıldığı kadarıyla Darwin kendi bulunduğu coğrafyanın inancı hakkındaki kuşkularına zaman zaman dile getirmiştir. Bu kadar deneysel bir gözlemci elbetteki Tanrı inancının topluma yansıyan somut delillerine bakarak inancı değerlendirmiş ve Tanrı inancının nerede olması gerektiğine kendince karar vermiştir. Tamamen dindar bir kişilikle göremediğimiz Darwin bulunduğu dinin bilimle çelişkilerini görerek bunları göz ardı etmektense şüpheci ve bilinmezci bir yaklaşımı kabul etmiştir.

Darwin, türlerin kökeni üzerine düşünürken iki temel olasılığı değerlendirmek durumunda kalmıştır: Ya her kara parçası için Tanrı tarafından ayrı ayrı canlı türleri yaratılmış ya da bu farklı türler, ortak bir atadan evrimsel değişim yoluyla türemiştir. Gözlemlerini dikkatle analiz eden Darwin, özellikle Galapagos Adaları'ndaki tür farklılıklarını inceledikten sonra, ikinci seçeneğin daha tutarlı olduğunu düşünmeye başlamıştır. Bu doğrultuda evrimsel değişim fikrine dayanan düşüncelerini yazmaya koyulmuş ve canlıların soy ilişkilerini daha iyi anlayabilmek için ilkel soy ağacı çizimleri yaparak türlerin ortak kökenlerini ortaya koymaya çalışmıştır.[32]

Darwin, birçok canlının aynı kökenden evrimleştiğini ileri sürmüş ve bu düşüncesini özellikle güvercin çeşitleri üzerinde yaptığı araştırmalarla pekiştirmiştir. İncelediği farklı güvercin cinslerinin yüzeydeki çeşitliliğine rağmen, özünde aynı atadan türemiş olabileceğini savunmuştur. Ona göre, türlerin bu denli çeşitlenmesinde iki temel etken rol oynamaktadır: doğanın zaman içinde gerçekleştirdiği kademeli

[31] Denis Buican, **Darwin Ve Darwinizim**, İletişim Yayınları, 1994, s.18-19-20-21-22-23
[32] Buican ,ss. 30

değişimler ve insan eliyle sürdürülen seçici çiftleştirme uygulamaları. Darwin, insanların uzun kuşaklar boyunca en faydalı özelliklere sahip hayvan ve bitkileri farkında olmadan ayırıp üretmelerini "farkında olmadan yapılan seçim" olarak tanımlar. Bu tür bir seçme sürecinin etkili olabilmesi için de geniş bir birey havuzuna sahip olunmasının, yani seçilecek birey sayısının çok olmasının belirleyici olduğunu belirtir.[33]

Darwin'in diğer öne sürdüğü ve hep vurguladığı ortak ata fikri hakkındaki görüşlerini şöyle açıklamıştır:

> *Yapıları ve alışkanlıkları son derece farklı olabilen iki ya da daha çok sayıda hayvan öbekleri birbirine benzer embriyon evresinden geçerlerse ortak bir soydan geliyorlar ve bu nedenle aralarında akrabalık bağı var demektir; ana embriyon gelişmesindeki benzemezlik bunun tersini kanıtlamaz, çünkü bir öbekte gelişmenin birkaç evresi silinip gitmiş ya da yeni var olma koşullarına uyarlamayla artık tanınmayacak derecede değişmiş olabilir.*

Darwin bu değişiminin aniden olmasını pek olası görmediğini de eklemiştir.[34]

Darwin kendinden önceki zoologlardan Lamarck'ın dönüşüm fikrini okumuş, dönüşümcülüğün öncüsü olduğunu yadsımamış fakat O'nun oluşturduğu evrim düzeneği fikrinin bir kısmını kabul etmiş bir kısmını kabul etmemiş ve bazı yerlerini ise yanlış bulmuştur[35]. Tam oluşmamış organların varlığına gelince Darwin Lamarck'ın fikrine benzer bir açıklama getirmiş ve bazı organların tam oluşmamasının kuşaklar boyunca kullanılmamasına ve giderek küçülüp yok olmasına ve çevrenin etkisine bağlamıştır:

"Zaten bazı koşullarda yararlı bir organ, başka koşullarda zararlı olabilir." diyerek Lamarck'a katılmıştır. [36]

Darwin'in ortaya koyduğu doğal seçilim teorisi, türlerin değişebilirliği, ortak atadan türeme, çevresel koşulların organizmalar üzerindeki belirleyici etkisi ve hayatta kalma mücadelesi gibi temel fikirlerden oluşmaktadır. Bu düşünceler, Avrupa'da bilim dünyasında büyük yankı uyandırmış ve zamanla Osmanlı aydınları arasında da tartışılmaya başlanmıştır. Batı'daki bilimsel gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı entelektüelleri, evrim teorisini farklı açılardan ele almış, kimileri bunu İslam düşüncesiyle bağdaştırmaya çalışırken, kimileri ise bu fikirlere eleştirel yaklaşmıştır.

[33] Buican ,ss. 31-32
[34] Buican, ss. 48
[35] Buican, ss. 43
[36] Buican, ss. 48-49

Darwin’in teorisi, Osmanlı’da özellikle eğitim, felsefe ve doğa bilimleri alanlarında yeni tartışmalara zemin hazırlamış ve modern bilim anlayışının gelişiminde etkili olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM
EVRİM TEORİSİNİN OSMANLIYA YANSIMALARI VE OSMANLI DÖNEMİN'DE EVRİM TEORİSİNDEN ETKİLENEN İSİMLER

2.1. EVRİM TEORİSİNİN OSMANLIYA YANSIMALARI

Osmanlı İmparatorluğu, sahip olduğu teşkilatlanma kabiliyeti sayesinde geniş sınırlara ulaşmış; ancak 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında Avrupa karşısında askeri başarısızlıklar yaşamaya başlamıştır. Bu mağlubiyetler, Osmanlı yönetimini Batı dünyasını daha yakından tanımaya ve onun ilerlemelerine ayak uydurmaya yöneltmiştir. Bu bağlamda, daha modern askeri donanımların geliştirilmesi için Batı medeniyetinin eğitim ve ordu yapısı hakkında bilgi edinme ihtiyacı doğmuştur.[37] Osmanlı'nın son yüzyılında yaşayan düşünürler, dünya fikir tarihiyle doğrudan etkileşim içinde olmuş ve Batı düşüncesinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu etkileşim, yalnızca siyasi veya askeri alanlarla sınırlı kalmamış; aynı zamanda Osmanlı eğitim sistemi ve düşünce yapısına da yansımıştır. Özellikle Tanzimat Dönemi ile birlikte, Batı ile kurulan fikrî temaslar Osmanlı'da eğitim alanında köklü değişimlere zemin hazırlamıştır. Batı'daki bilimsel gelişmelere paralel olarak, Osmanlı'da mühendislik, tıp, matematik, fizik ve kimya gibi alanlarda eğitim verecek modern mekteplerin açılması hedeflenmiş; bu doğrultuda yükseköğretime verilen önem giderek artmıştır.

Bu dönüşüm sürecinin somut örneklerinden biri, Osmanlı'da yükseköğretimin modernleştirilmesi amacıyla Darülfünun'un kurulmasıdır. 1870 yılında bu kurumun kapsamı genişletilmiş ve hukuk, fen ve edebiyat fakülteleri açılmıştır. Bu akademik reformların yanı sıra, Osmanlı'ya Batılı bilim insanlarının davet edilmesiyle eğitimde yeni bir çığır açılmıştır. Başta Fransızca, İngilizce ve İtalyanca gibi Avrupa dillerine hâkim öğretim görevlileri olmak üzere, tıp, anatomi ve matematik gibi bilim dallarında uzmanlaşmış bilim insanları Osmanlı topraklarına getirilmiştir. Batı ile Osmanlı arasında kurulan bu bilimsel ve entelektüel köprü, Osmanlı'da dil öğrenimini teşvik etmiş ve kültürel etkileşimi hızlandırmıştır.

[37] Mehmet Akgün, **Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara,1988, s. 96

Bu süreç, Osmanlı aydınlarının kaleme aldığı telif eserlerde ve makalelerde açıkça kendini göstermiştir. Batı düşüncesinden etkilenen entelektüeller, felsefe tarihiyle ilgili temel kaynakları tercüme ederek bu fikirleri Osmanlı düşünce hayatına taşımışlardır. Aydınlanma Çağı'yla birlikte Avrupa'da etkisini artıran pozitivizm ve materyalizm gibi akımlar, bilimsel düşünce biçimlerinin dönüşümünde önemli rol oynamış; yapılan çeviriler aracılığıyla bu düşünsel değişim Osmanlı'daki entelektüel çevrelerde de karşılık bulmuştur. Pozitivist ve materyalist yaklaşımların Osmanlı coğrafyasına girişi yalnızca felsefeyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda bilimsel eğitimin niteliğini ve toplumsal reform anlayışını da derinden etkilemiştir.

Batı'dan yapılan felsefi ve bilimsel çeviriler, Osmanlı'da bilimsel düşünceye olan ilgiyi artırmış ve entelektüel çevrelerde yeni fikirlerin tartışılmasına olanak sağlamıştır. Batılılaşma hareketleri bağlamında, Osmanlı'da evrim teorisi gibi bilimsel teoriler de tartışılabilir hale gelmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda, Osmanlı düşünce dünyasında evrim kuramı üzerine yapılan tartışmalarda, Batı bilim tarihinde önemli bir yere sahip olan Jean Baptiste de Lamarck ve Charles Robert Darwin gibi düşünürlerin çalışmaları etkili olmuştur. Evrim teorisinin Osmanlı'ya girişi, pozitivist ve materyalist fikir akımlarıyla birleşerek farklı bilimsel düşüncelerin şekillenmesinde önemli bir aşama oluşturmuştur.

Osmanlı düşünce dünyasında evrim teorisinden etkilenen ilk isimlerden biri Hoca Tahsin'dir. Ona göre, evrim düşüncesi bütünüyle reddedilemez; hatta ileride yaratılış meselesi tartışılırken Darwin'in ortaya koyduğu görüşlerin dikkate alınmadan geçilemeyeceği açıktır. "Tarih-i Tekvin yahut Hilkat" adlı eserinde dile getirdiğine göre, zamanla zooloji bilimi yalnızca canlıları sınıflandırmakla kalmayacak, aynı zamanda bu varlıkların günümüzdeki biçimlerine nasıl ulaştıklarını, yani yaratılış sürecinin bilimsel yönlerini de açıklamaya çalışacaktır. Hoca Tahsin, Darwin'in açıklamalarının henüz eksik ve yetersiz olsa da, kurduğu sistemin ilerde hem bilimsel yaratılış anlayışıyla hem de hakiki felsefeyle uyum içinde gelişeceğine inanmaktadır. Ona göre, insanın bugünkü gelişmiş durumuna nasıl ulaştığını anlamak için geçmişin karanlık dönemlerini aydınlatmak mümkün olabilir ve bu çaba, bütünüyle beyhude değildir.[38]

[38] Akgün, ss.166-167

Osmanlı'da tekâmül düşüncesinin ilk öncülerinden Hoca Tahsin'in ortaya koyduğu görüşler, daha sonra Ahmet Midhat Efendi'nin ilgisiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Gazeteci ve yazar kimliğiyle tanınan Ahmet Midhat, Batı'ya yönelik merakının bir sonucu olarak Fransızca başta olmak üzere çeşitli Batı dillerini öğrenmiş; öte yandan Bağdat'ta bulunduğu dönemde Doğu kültürü ve bilgisi konusunda da kendini geliştirme fırsatı yakalamıştır. Oldukça genç yaşlardan itibaren fikir hayatına aktif olarak katılan Ahmet Midhat, "Dağarcık" ve "Kırkanbar" gibi dergilerde, ayrıca Basiret ve Devir gazetelerinde birçok yazı ve esere imza atmıştır.[39] Ahmet Midhat Efendi'nin Dağarcık Mecmuasın'da kaleme aldığı "İnsan – Dünyada İnsanın Zuhuru" başlıklı yazısında dile getirdiği düşünceler, dikkatle incelendiğinde Lamarck ve Darwin'in evrim kuramlarıyla büyük ölçüde örtüştüğü fark edilir. Yazıda insanın yeryüzündeki ortaya çıkışı, çevresel etkiler ve zaman içinde oluşan değişimlerle ilişkilendirilerek, evrimsel bir perspektifin benimsendiği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Ahmet Midhat'ın, dönemin popüler biyolojik kuramlarına yabancı kalmadığı ve onları kendi düşünsel zeminiyle bütünleştirmeye çalıştığı görülür.[40]

Lamarck ve Darwin'den etkilenen önemli düşünürlerden biri de Suphi Ethem'dir. Kendisi Selanik'te çıkan 'Genç Kalemlerde' ve 'Felsefe Mecmuasında' evrim teorisi ile ilgili yazılar yazarak 'Lamark ve Lamarkizm' adlı makalesinde Lamarck'ın görüşlerine değinmiştir. 'Darwinizm', 'Hayat ve Mevt' adlı eserlerinde de yine tekâmülden söz etmiştir.[41]

'Tekâmül ve Kanunlar' adlı eseriyle de evrim hakkındaki düşüncelerini ortaya koyan Doktor Edhem Necdet, dönüşüm felsefesini, Fransız zoolog Lamarck'ın geliştirdiğini onun zamanında gerek dindar çevre ve gerekse doğa bilimcilerin fikirlerinin paralel olduğunu söyler.[42]

Doktor unvanına sahip diğer bir fikir adamı olan Abdullah Cevdet şair ve aynı zamanda siyaset adamıdır. [43]Kendisi doktorluğunun yanı sıra şairliği ile de kaleminden söz ettiren isimlerden olmuştur. Bu ilgisi kendi şiirleriyle kalmamış, Shakespeare'den tercümeler yapmıştır.[44]Yazdığı 'Dimağ ve Melakat-ı Akliyenin Fizyolocya ve Hıfzıs-

[39] Akgün, ss. 213-214
[40] Akgün, ss. 225
[41] Akgün, ss. 280-283
[42] Akgün, ss. 330
[43] Akgün, ss. 378
[44] Akgün: ss.111,112

Sıhhası', 'Fizyolocya ve Hıfz-ı Sıhhat-ı Dimağ ve Melakat-ı Akliyye' eserlerinde Darwin'in evrim teorisine atıf yapmış ve tekâmül ile ilgili görüşlerini açıklamıştır.[45]

Son yüzyıl Osmanlı düşünürlerimizin evrim teorisinden etkilendiği alanlar fen bilimleriyle sınırlı kalmamış ,aynı zamanda sosyal ilimleri de etkilemiştir. İsmini Darwin'den az duyduğumuz fakat Darwin'e ilham kaynağı olan Fransız biyolog ve zoolog Jean Baptiste de Lamarck, 1809'da "Philosophie Zoologique" (Zoolojinin Felsefesi) isimli bir eser yayınlamıştır. Lamarck kitabında, türlerin başından beri sabit kalmadığını, basit yapılı canlıların uzun süreli bir evrimleşme süreci sonucunda daha kompleks yapılı canlılara dönüştüğünü savunmuştur.[46] Tıp ve teolojiyle uğraşırken canlıların sınıflandırılmasına ilgi duyan İngiliz Darwin ise Lamarck'ın araştırmaları ışığında "Origin of Species" (Türlerin Kökeni) adlı eserinde, var olan türlerin, zamanında yaşamış türlerin değişmesiyle oluştuğunu ileri sürmüştür[47]. Lamarck ve Darwin'in araştırmaları çerçevesinde daha incelenebilir bir hal alan evrim, veya tekâmül Osmanlı'da da dikkat çekici bir hale gelmiştir.

Jean Peaptiste Lamarck ve Darwin'in görüşlerinin benimsenmesi ya da bu görüşlerin neden o dönemde gündeme geldiğini bu iki ismi tanıyarak değineceğiz.

Sonuç olarak, Osmanlı'nın son dönemlerinde siyasal, kültürel ve ekonomik etkileşimlerin artmasıyla birlikte Fransızca, özellikle eğitim alanında ikinci bir dil olarak önemli bir konuma gelmiştir. Bu nedenle, Fransız zoolog ve teolog Lamarck'ın eserleri dönemin okur yazar kesimi tarafından daha fazla ilgi görmüştür. Yukarıda adı geçen Osmanlı aydınlarının Lamarck'ı tercih etmelerinin ilk nedeni, kaynaklara doğrudan ulaşabilmeleridir. İkinci neden ise, Lamarck'ın evrim anlayışının, Darwin'in yaklaşımına kıyasla daha yumuşak sınırlarla çizilmiş olmasıdır. Lamarck, evrimi bir türlerin mutasyonla değil, çevresel etkenlere uyum sağlama yoluyla değişmesi olarak görmüş; bu süreci de "tekâmül" kavramı çerçevesinde sürekli bir gelişim olarak yorumlamıştır. Ayrıca, bu evrimsel süreci ilahi bir kudretle bağdaştırmaya açık bir yaklaşım sergilemesi, dönemin dinî hassasiyetlere sahip aydınları tarafından daha kolay benimsenmesini sağlamıştır.

---

[45] Akgün, ss. 404

[46] Adem Tatlı, **Evrim Görüşünün Tarihi Gelişimi**, http://www.sorularlaevrim.com/makale/evrim-gorusunun-tarihi-gelisimi-137.html, (01.11.11), s.1

[47] Adem Tatlı, **Evrim Görüşünün Tarihi Gelişimi**, http://www.sorularlaevrim.com/makale/evrim-gorusunun-tarihi-gelisimi-137.html, (01.11.11),s.1

2.2. OSMANLI DÖNEMİN'DE EVRİM TEORİSİNDEN ETKİLENEN İSİMLER

2.2.1. Subhi Ethem (1880-1920/23?)

Osmanlı'nın fikir dünyasında evrimci materyalizm ve pozitivizmin önde gelen temsilcilerinden biri olan Dr. Suphi Ethem Bey, 19. yüzyılın sonlarında Manastır'da dünyaya gelmiştir. Asıl adı İsmail Suphi olmakla birlikte, 20. yüzyılın başlarında Suphi Ethem ismini benimsemiş ve yaşamının geri kalanında bu ismi kullanmıştır. [48] Akademik hayatına Askerî Baytar Mektebin'de (Askerî Veteriner Okulu) başlamıştır. Baytar yüzbaşı unvanına sahip olan Suphi Ethem Bey, eğitim faaliyetlerine de büyük önem vermiş; Manastır Askerî İdadisi ve İstanbul'daki Rehber-i İttihad Lisesi'nde doğa tarihi dersleri vermiştir. Ayrıca, Askerî Baytar Mektebi'nde botanik ve jeoloji derslerini okutmuştur[49].

Fransızca ve Almanca dillerinde ileri seviyede bilgi sahibi olan Suphi Ethem Bey'in Latince'ye de hâkim olduğu, kaleme aldığı eserlerden anlaşılmaktadır. Katı bir bilimci (bilimperest) kimliğe sahip olup, doğa bilimleri başta olmak üzere pek çok bilim dalına yoğun bir ilgi göstermiştir. Zooloji, botanik, biyoloji, kimya, antropoloji, sosyoloji, filoloji, tarih, felsefe, bilim tarihi ve edebiyat tarihi gibi geniş bir çalışma sahası olan Suphi Ethem Bey, kısa süren yaşamına rağmen Türkiye'de çağdaş bilimlerin tanınmasına büyük katkı sağlamıştır. Bilimsel konularla ilgilenen çevrelerde sıkça referans verilen bir yazar hâline gelmiş ve dönemin aydınları tarafından övgüyle anılmıştır.

Suphi Ethem Bey'in çalışmaları, yalnızca akademik çevrelerle sınırlı kalmamış, geniş kitlelere hitap etmeyi amaçlayan bir anlayışla şekillenmiştir. Karmaşık bilimsel konuları anlaşılır bir dille sunmaya özen göstermiş ve popüler bilim yayıncılığını benimsemiştir. Onun bilgiye erişimi kolaylaştırma çabası, aydınlanmacı ve halkçı düşünce yapısının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Kendi ifadesiyle, "popülist bir yazar" olarak gençliğin ve halkın aydınlatılmasını bir sorumluluk olarak görmüştür.

---

[48] "Suphi Ethem", https://tr.wikipedia.org/wiki/Suphi_Ethem, **Wikipedia**, (09.11.2024)

[49] Remzi, Demir. "Evrim Kuramının Türkiye'ye Girişi ve Etkileri", **Bilim ve Ütopya Dergisi**, sayı. 269 , 2016, s.12

Çeşitli süreli yayınlarda yayımlanan makaleleri ve ders notlarından derlediği eserleri, Osmanlı Türkçesinde ilgili alanlarda yazılmış ilk kitaplar arasında yer almaktadır. Eserleri arasında İdic (İdealar, 1909), Darvenizm (Darwinizm, 1911), Sosyoloji (Toplum Bilimi, 1911), Ulûm-i Tabîiyye Lûgatı (Doğa Bilimleri Sözlüğü, 1911), Tarih ve Müverrihler (Tarih ve Tarihçiler, 1912), Hayat ve Mevt (Yaşam ve Ölüm, 1913), Lamarkizm (Lamarckçılık, 1914), İlm-i Hayvânât-ı 'Umûmiyyeye Medhal (Genel Zoolojiye Giriş, 1917), Fen Adamları (Bilim İnsanları, 1917), İlm-i Nebâtât Târîhi (Bitki Bilimi Tarihi, 1917), Tıbbî ve Zirâ'î 'İlm-i Nebâtât Dersleri (Tıbbi ve Tarımsal Bitki Bilimi Dersleri, 1917), Nevsâl-i Baytarî (Veterinerlik Yıllığı, 1918) ve Bergson ve Felsefesi (Bergson ve Felsefesi, 1919) gibi başlıca çalışmaları bulunmaktadır.[50]

Suphi Ethem Bey'in yazıları, dönemin önde gelen dergi ve gazetelerinde yayımlanmıştır. Yazılarının bir kısmı İzmir ve Neyyir-i Hakikat gazetelerinde, ayrıca Hüsün ve Şiir (Güzellik ve Şiir), Genç Kalemler, Muhit-i Mesâî (Çalışma Çevresi), Yeni Felsefe Mecmuası, Tabiat (Doğa), Felsefe Mecmuası, Zekâ, Serbest Fikir (Özgür Düşünce), Servet-i Fünûn (Fenlerin Hazinesi), Büyük Duygu ve Yeni Dünya dergilerinde yer almıştır. Bunlardan "Hüsün ve Şiir ile Tabiat" adlı dergiler doğrudan kendisi tarafından çıkarılmış, Beşer ve Tabiat (İnsan ve Doğa) ise onun yayımladığı son dergi olmuştur. [51]

II. Meşrutiyet Dönemi'nde özellikle Baha Tevfik'in öncülüğünü yaptığı evrimci materyalist çevre içinde yer almış; kaleme aldığı eserler ve verdiği dersler aracılığıyla evrim teorisinin ve evrimci materyalist düşüncenin Osmanlı entelektüel çevrelerinde tanınmasında önemli bir rol oynamıştır. Hem materyalist hem de pozitivist bir düşünce yapısına sahip olan bu aydın, yalnızca bilimsel üretimleriyle değil, aynı zamanda felsefi ve ideolojik katkılarıyla da Osmanlı'nın modernleşme sürecine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. "Genç Kalemler" ve "Yeni Felsefe Mecmuası" gibi milliyetçi ve entelektüel dergilerde yazılar kaleme alarak bilimsel ve felsefi düşüncelerin toplumsal olarak yaygınlaşmasına öncülük etmiştir. O dönemde "Beşer ve Tabiat" dergisinde dolaylı şekilde Millî Mücadele saflarında yer almıştır.

[50] Doç. Dr. İnan Kalaycıoğulları, "Subhi Ethem ve Lamarkizm"**, Bilim ve Ütopya Dergisi**, Sayı: 269, 2016, s.35

[51] "Subhi Edhem", https://www.cizgikitabevi.com/yazar/321-subhi-edhem, **Çizgi Kitapevi**, (24.05.2024), s.1

Derginin künyesinde, "Görmek için doğdum-bakmak için doğruldum" ibaresi yer alır ki buna, çıkan yazısında açıklık getirilmiştir.

Bu ibare "Beşer ve Tabiat'ın" yayın çizgisine hâkim olan evrimci anlayışın özlü bir ifadesi gibidir:

"İnsan görmek, bilmek için doğmuştur. İlkel hayvanlar gibi yatık bir vaziyette yürürken önündekine bakmak için ayağa kalktı. Eşyayı ilk vasıta olarak kullandığı dakikadan itibaren hayvanlıktan çıktı tabiattan ayrıldı."

Açıkladığı bu görüşü evrim düşüncesinin yazdığı eserlerde önemli bir yer teşkil ettiğini göstermiştir. "Beşer ve Tabiat" bir mütareke dönemi dergisidir. Doğal olarak, döneminin izlerini taşır.[52] Batı'dan oldukça etkilenen Suphi Ethem "Beşer ve Tabiat" adlı eserinde İngiltere'yi ve alimlerini örnek verir. Türkiye'nin bilimden uzak bir şekilde gelişemeyeceğinin altını çizer, yalnız belirtilmelidir ki Subhi Ethem din ile bilimi kendi döneminin bilime bakış açısından yola çıkarak iki ayrı görüş veya birbirlerine hiç değmeyecek iki ayrı kutup gibi görmüştür. Dergide metafizik ile ilgili konulardan ziyade doğa bilimlerinin daha faydalı olacağına dair içerikler de yer almaktadır. "Beşer ve Tabiat" hiçbir şahsı, inancı veya görüşü hedef almamıştır. Suphi Ethem'e göre çevrenin yüce örf ve âdetlerine hürmet etmek görevdir.Yazılarını da bu anlayışla kaleme alınmıştır. Dergideki yazısına göre bilimin din ile ilişkisi yoktur, çünkü din vicdani bir mesele olarak görmüştür. Doğa bilimlerinin çeşitli dallarını bilmekle insanın dinden dışlanmayacağını söylemiştir. Çıkan yazısının ardından gelen ve Suphi Ethem Bey'in imzasını taşıyan 'Bizde Tabîiyyat' başlıklı makalede, mevcut doğa bilimlerinin öğretiminin çok zayıf olduğunu belirtmiştir. Bu derslerin öğrenciye bir gerçeğin esasını araştırmak amacıyla değil boşluk doldurmak için gösterildiğini düşünmüştür. Suphi Ethem Bey'e göre ülkemizde doğa bilimlerinin mükemmel bir şekilde öğretimi için üç araca ihtiyaç vardır bunlar: Enstitü, kitap ve hocadır. Bu üç unsurun başta kesin ve verimli bir şekilde tespiti için bunlarla uğraşan kimseleri hükümetin denetim altında bulundurmasının önemli olduğunun altını çizmiştir. Çünkü fizik, kimya, zooloji gibi bilim dallarına önem vermeyen hocaların görevde oldukları düşüncesindedir.

[52] Arda Odabaşı, "Suphi Ethem Bey'in Tabiat'ı" ,**Bilim ve Ütopya Dergisi**, Sayı: 159 (Eylül 2007), 2007, s. 18-19-20-21

Evrim kuramının birçok deney ve gözleme dayanan sonuçları, genetik gibi temel biyolojik yasalar çerçevesinde madde madde sıralanmış ve doktor-zoolog Ernst Haeckel'e atıfla açıklanmıştır. "Hayat Mübârezesi'nin Kanunî ve Siyasî Seciyyesi" başlıklı, imzasız (ve muhtemelen Suphi Ethem Bey tarafından kaleme alınmış) bu yazının temel teması "Sosyal Darwinizm"dir. Suphi Ethem'in bu ve benzeri yazılarında ağırlıklı olarak ahlak ve toplumsal konular işlenmiştir. Yazıda, güçlü olan varlıklara hayat hakkı tanındığı savunulmakta; ancak bu katı yaklaşımın, Darwin'in doğal seçilim ilkesiyle yumuşadığı öne sürülmektedir. Yazara göre, türlerin ayıklanması ilkesi, doğrudan şiddet yoluyla değil; doğal seçilimin etkisiyle, güçlü olmayanların zamanla elenmesi biçiminde gerçekleşmektedir. Bu düşünce, Darwinci bir çerçevede değerlendirilmektedir.[53].

Suphi Ethem'in "Ahlâk İlkeleri" başlıklı makalesinde, ahlâka dair çok çeşitli yaklaşımlar bulunduğu belirtilmekle birlikte, ahlâkın esasen iki temel biçimde var olduğu ileri sürülür: "kuvvetli ve galibin ahlâkı" ile "zayıf ve mağlubun ahlâkı." Ona göre, doğadaki varlıklar arasında nasıl sürekli bir hiyerarşi ve üstünlük farkı varsa, insanlar arasında da bu tür farklar kalıcıdır. Suphi Ethem, toplumsal eşitsizlikleri açıklarken bu düşüncesini somutlaştırmak amacıyla doğadan bir örneğe başvurur. Ona göre, nasıl ki yüksek ağaçların gölgesinde kalan küçük bitkiler ışık yetersizliğinden dolayı gelişemez ve zamanla yok olur; benzer şekilde, görkemli sarayların gölgesinde kalan kulübelerde yaşayan insanlar da yoksunluk ve çaresizlik içinde yaşamak zorunda kalır.

Makalesinde ahlâkî değerlendirmelerin yalnızca bireyin niyeti veya kişisel çıkarı üzerinden yapılamayacağını savunan Suphi Ethem, ahlâkî bir eylemin anlam ve değerinin daha kapsamlı bir çerçevede ele alınması gerektiğini belirtir. Ona göre, bir eylemi değerlendirirken yalnızca eylemin faili değil, eylemin ortaya çıkardığı sonuçlar ve bu sonuçların toplum üzerindeki etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır. Zira birey açısından olumlu gibi görünen bir davranış, toplumsal düzeyde olumsuz ve zararlı etkiler yaratabilir. Bu nedenle, etik değerlendirmelerde yalnızca bireysel niyete odaklanmak yetersizdir; asıl önemli olan, o eylemin birey ve toplum düzeyindeki bütünsel etkilerini dikkate alarak sonuç odaklı bir değerlendirme yapmaktır. [54]

[53] Odabaşı, ss. 21-22-23
[54] Odabaşı, ss. 24

Suphi Ethem'e göre insanlarda veya kavimlerde ilk felsefî fikrin ortaya çıkmasından beri başlıca iki büyük eğilim vardır: Teoriler veya hayaller (spekülatif) ile gözlemler (pozitif). Suphi Ethem, Comtcu bir bakış açısıyla pozitif felsefenin temelinin, varsayımlara veya hayallere değil gözleme ve deneye dayandığını söylemiştir. Bu sebeple insan ahlakının da zaman ve mekâna göre evrim geçirebilir durumda olduğunu söylemiştir.

Görüldüğü üzere, Mütareke ortamının koşullarına, dar kadrosuna ve kısa ömrüne karşın gayet zengin ve nitelikli bir içerik sunan "Beşer ve Tabiat", Suphi Ethem'in evrimci, materyalist ve pozitivist kimliğini yansıtan bir bilim dergisi olmuştur.

Bergson, Auguste Comte, Heackel gibi bir çok düşünürün fikirlerinden Suphi Ethem etkilendiği gibi Lamarck ve Darwin'den de etkilenmiştir. Darwin'in ayıklamacılık fikrini ise sosyalist bir bakış açısı ile incelemiştir..

Subhî Ethem, 20. yüzyılın başlarında Felsefe Mecmuası'nda "Lamarck ve Lamarkizm" başlıklı bir yazı dizisi yayımlamıştır. Daha sonra, bu dizinin bazı bölümlerini ve dipnotlarını çıkararak, bazı kısımlarına eklemeler yaparak ve yayın sırasını değiştirerek, "Lamarkizm" adıyla yeniden basmıştır.[55]

Subhi Ethem Lamarck'ın kitaplarını yazarken çok emek verdiğini ve tabiat bilimlerinin, doğa tarihi üzerine kurulmasının Lamarck'tan sonra olduğunu söylemektedir.[56]

Subhi Ethem Lamarck için ayrıca:

> *Hayat sahibi olanların tahavvüle (dönüşüm) uğradıklarını en ibtida anlatan ve bu hususta felsefî bir kudretle fikir beyan eden Lamarcktır. Nisbiyye mesleği tarihinde en büyük mevkiyi tutan bu zat istihale (maddenin bir haden başka bir hale geçişi nazariyesini pek umimi bir şekil altında mutalaa etmiştir.* [57]

Diyerek Lamarck'ın evrim konusunu en başta ele alarak dönüşüm, soy bilimi ve doğal seleksiyon fikirlerini ortaya atıp, bunları felsefi bir çerçevede değerlendirmesine de büyük bir hayranlık duymuş çoğu zaman kendini Lamarck'ın fikrine yakın görmüştür. Subhi Ethem aynı zamanda Darwin'in kitabı yayımlanıncaya kadar Lamarck'ın görüşlerinin tam yarım asır itibar görmediğinden yakınır. Buna rağmen, onun dönüşüm düşüncesinin, günümüzdeki canlıların daha önce var

[55] İnan Kalaycıoğulları, "Subhi Ethem ve Lamarkizm", **Dört Öğe Dergisi**, Sayı. 4 ,2013, s. 83,84,85
[56] Ethem,ss.10
[57] Ethem , ss.11

olanlardan türediğini gösterdiğini ve dönemin paleontoloji bilimindeki bulgularla desteklendiğini savunmaktadır.

Kendisinin dönüşüm ve yahut değişim olarak adlandırılan bu fikre katıldığı şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

> *Denizlerde, karalarda, havvanlarda yer tutan; taşların madenlerin, hayvanların, bitkilerin hepsi, kuvvet ve maddenin birer şekil değiştirmesinden ibarettir.* [58]*Tekamül nazariyesinde değişimler, önemli bir noktayı işgal etmektedir. Bugun tekamül nazariyesini hiçbir biyolog inkar edemez. Birkaç seneden beri tekamül meselesi büyük ve ilmi bir hareketi temin etmiştir. Çeşitli etkenlerle bu harekette müteferrik rol oynamak istenmiştir*[59].

Lamarck'ın çevrenin etkisi üzerinde durduğu yukarıda belirtilmişti ve çevrenin etkisinin canlıların dönüşümünde büyük rolü olduğu görüşüne de Suphi Ethem şu sözleriyle katılmıştır:

"İstihale, avamili hariciyenin (dış etkenlerin) te'siri tahtinde bulunan hayatdar maddelerde ters etki neticesi olarak vucuda gelir. Zevât-ı uzviye (uzuv sahibi olan canlılar) muhitin halâtına tevafuk eder"[60]

Ayrıca Suphi Ethem'e göre Lamarck, adaptasyon fikrine dahiyane bir keşif ve yöntemle ulaşmıştır. Sonuç olarak, organların yapısını belirleyen şeyin, onların gördüğü işlevler olduğunu savunmuştur; her organ, yerine getirdiği görev doğrultusunda şekillendiği fikrini ortaya koymuştur. Ancak, bu konuda kesin kanıtlar sunabilecek ve mekanizmasını ayrıntılı bir şekilde açıklayabilecek bir dönemde yaşamamış olması, görüşlerinin geniş kabul görmesini engellemiş olduğunu belirtmiş. Buna rağmen, Lamarck bu alanda bilimin büyük bir habercisi olduğunu söylemiştir.[61]

Suphî Ethem, Lamarck'ın görüşüne ek olarak, çevreye adaptasyon fikrinin iki kısımdan oluştuğunu düşünmektedir. Ona göre, türlerin bir çevreye uyum sağlaması iki farklı şekilde açıklanmıştır: bunlardan biri doğaüstü, diğeri ise doğaldır. İlk yöntemi benimseyen düşünce ekolü "doctrine sur naturaliste" olarak adlandırılmaktadır. Bu görüşü savunanlar, canlıların çevreye uyumunu önceden belirlenmiş bir düzenin sonucu olarak kabul etmektedir. Suphî Ethem, bu düzenin doğrudan ilahi ve rahmani olarak düşünüldüğünü, dolayısıyla metafizik bir anlayışı temsil ettiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, onun vurguladığı nokta, adaptasyon

[58] Akgün, ss.282
[59] Akgün, ss. 287
[60] Ethem, ss.13
[61] Ethem, ss.13

fikrinin bilimsel bir temele mi yoksa metafizik bir açıklamaya mı dayandırılması gerektiğidir. [62]

Bu düşüncelerle bağlantılı olarak, Suphî Ethem, "Genç Kalemler" dergisinde yayımladığı "Antropoloji Dersleri" adlı yazılarında, bireysel çabalara dayanan bilimlerin uzun bir süre boyunca dinsel otoritenin etkisinden kurtulacak güce erişemediğini, yani hakim inançlara kimsenin karşı çıkamadığını ve dolayısıyla bilimsel çalışmaların kısıtlandığını dile getirmiştir. Ancak zamanla doğa bilimlerinin ilerlemesiyle birlikte, bu sınırların aşıldığını ve bilimsel düşüncenin önündeki engellerin ortadan kalktığını savunmuştur. Ona göre, Hz. Havva ve Âdem'in yaratılışı ile dünyanın altı günde yaratıldığına dair anlatılar, Arap geleneğinden gelen mitolojik unsurlar olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca, Hz. Nuh'tan itibaren türlerin yok oluş sürecine ilişkin anlatımın da tamamen eski bir efsane niteliği taşıdığını belirtmiştir. Suphî Ethem, bu mitolojik bakış açısının sadece dini çevrelerle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda Cuvier ve Linnaeus gibi bilim insanlarının da bu düşüncenin etkisinden kurtulamadığını ileri sürmektedir.[63]

Bu paragraftan yola çıkarak, Suphî Ethem'in materyalist bir dünya görüşüne sahip olduğu söylenebilir. Zira o, doğa bilimlerinin gelişmesiyle birlikte dini ve mitolojik anlatıların bilimsel düşünce karşısında geçerliliğini yitirdiğini savunmaktadır. Hz. Havva ve Âdem'in yaratılışı, dünyanın altı günde yaratılması ve Hz. Nuh'tan itibaren türlerin yok oluşu gibi olayları mitolojik unsurlar olarak değerlendirmesi, onun doğaüstü açıklamaları reddettiğini ve bilimsel açıklamaları temel aldığını göstermektedir. Ayrıca, bilim insanlarının bile zaman zaman dini ve metafizik düşüncelerin etkisinde kaldığını vurgulaması, onun doğa yasalarına dayalı bir anlayışı benimsediğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, Suphî Ethem'in görüşleri, bilimsel materyalizme yakın bir duruş sergilediğini göstermektedir.

Devamında ise Lamarck'ın bunun aksine dahili ve harici şartları araştırabildiğini bunu yaparken doğa bilimlerine bağlı kaldığını ve metafiziğe itibar etmediğini ima etmiştir. Diğer bir materyalist görüşünün temelini de Lamarck'ın hareketsiz canlıların kendiliğinden oluşmadığını onların bir yüce gücün harekete geçirdiğini ve hayata bu vasıtayla organ sahipliği, hareket sahipliği ve faaliyet sahipliği

[62] Ethem, ss. 24
[63] Akgün, ss. 293

veririldiği görüşünü aktarmasının ardından bu yüce gücü çevre etkenlerinin bir kaçı olan; nem, ısı, ışık olduğu olarak yorumladığı görülmektedir.[64]

Suphi Ethem'in bir başka katıldığı ve aynı zamanda bazı yerlerini de muallak bıraktığı Lamarck'ın görüşü ise dönüşümün nesilden nesile aktarımıdır. Suphi Ethem Lamarck'ın dönüşümün çok uzun zamanlı olduğu fikrine katılmakla beraber bu uzun süreli dönüşüm sonucunda türlerin dönüşüp kendi özelliklerini aktardıkları fikrine de katılmaktadır. Fakat Lamarck'ın gelişmiş melez ırkların genetik olarak aktarımı konusunda yanıldığını belirtmiştir. Suphî Ethem'e göre, memeli hayvanların melezleri genellikle üreme yetisinden yoksundur. Bu nedenle, bu yolla kalıcı bir türün ortaya çıkması mümkün değildir. O, melez canlıların özelliklerinin çoğunlukla ebeveynlerinden birine benzediğini dile getirmektedir. Bu doğrultuda, Lamarck'ın farklı ebeveynlerden gelen bazı fiziksel özelliklerin tek bir bireyde birleşmesini yeni bir türün oluşumu olarak değerlendirdiğini aktarmaktadır. Ancak Suphî Ethem, bu yaklaşımın sağlam bilimsel kanıtlarla desteklenmediğini ve kesinlik taşımadığını vurgulamaktadır.[65]

Suphî Ethem'in Lamarck'ı savunduğu bir diğer konu, onun doğal seçilim ve yaşam mücadelesine dair bir fikrinin olup olmadığı meselesidir. Alman biyolog Haeckel, Lamarck'ın canlıların mücadele ile hayatta kalması (doğal seçilim) hakkında herhangi bir görüş öne sürmediğini iddia etmektedir. Ancak, Suphî Ethem' bunu temelsiz bir suçlama olarak görmektedir. Lamarck'ın yazdığı eserinde yer alan "İnsan daima hemcinsiyle sürekli bir savaş halindedir ve her fırsatta onu yok etmeye çalışır." ifadesi, onun hayat mücadelesi (doğal seçilim) fikrinden haberdar olduğunu açıkça göstermektedir. Bu nedenle, Suphî Ethem, Lamarck'ın yaşam mücadelesi fikrini göz ardı eden yorumları haksız bulmakta ve ona bu konuda hak ettiği değerin verilmesi gerektiğini savunmaktadır.[66]

Suphî Ethem, Lamarck'ın teorisinden türeyerek Fransa'da yaygınlaşan "Yeni Lamarckçılık" akımının, aslında onun temel görüşlerinden büyük ölçüde saparak, Lamarck'a ve fikirlerine sadık kalmadığını belirtmektedir. Ona göre, bu akımın savunucuları Lamarck'ın düşüncelerini biçimsel olarak sahiplenmiş, ancak özünde ondan uzaklaşmıştır. Öte yandan, "Yeni Darwinci" olarak adlandırılan kesim ise

[64] Ethem, ss. 41
[65] Ethem, ss. 29
[66] Ethem, ss. 32

Darwin'i aşırı derecede yüceltmekte, hatta açıklamakta zorlandıkları fikirleri dahi doğrudan ona atfetmektedir.

Suphî Ethem'e göre, bu iki bilim insanını birbiriyle karşı karşıya getirmek yanlış bir yaklaşımdır. Lamarck, bilime önemli katkılar sunmuş, büyük emek harcamış bir doğa bilimcisidir ve Darwin'in teorisinin gelişimine zemin hazırlamıştır. Bu nedenle, Lamarck ve Darwin'in düşüncelerini yapay tartışmalara malzeme etmek, fizyolojiyi anlamamaktan ve gereksiz detaylara takılmaktan ibarettir. Suphî Ethem, bu tür tartışmaları çocukça ve değersiz bulduğunu açıkça dile getirerek keskin bir eleştiri yöneltmektedir.[67]

Görülmektedir ki; Suphi Ethem bir çok eserinde evrim teorisini çok ayrıntılı bir şekilde inceleyerek anlatmıştır. Kendisi de bundan etkilenerek salt pozitif bilimlere yönelmiş, doğa bilimcilerini dikkate almıştır ve aynı zamanda materyalist ve sosyalist görüşlerini bu temel üzerine oturtmuştur.

2.2.2. Ahmet Midhat Efendi (1844-1912)

Ahmed Midhat Efendi, 19. yüzyılın önemli Türk romancılarından biridir. Rus işgali nedeniyle Kafkasya'dan ayrılmak zorunda kalan bir anne ile Anadolu'dan İstanbul'a yerleşmiş bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babasının vefatının ardından, ağabeyinin yanında Vidin'e gitmiş ve daha sonra Midhat Paşa'nın Niş valiliği sırasında Niş'e yerleşmiştir. Burada eğitimini tamamlamış ve Osmanlı bürokrasisinde yazı işlerinde görev alarak memuriyet hayatına başlamıştır.

Fransızca öğrendikten sonra Batı kültürüne ilgi duymaya başlamış ve "Tuna Gazetesi"nde yazılar yazmış, ardından başyazar olmuştur. Bir yıl içinde matbaasını geliştirerek "Dağarcık" adlı dergiyi çıkarmış, burada yayımladığı "Duvardan Bir Sada" başlıklı yazısındaki bazı ifadeler nedeniyle İslam karşıtlığı ile suçlanmıştır. Bu sebeple, dönemin tasvip edilmeyen grubu olan Genç Osmanlılar ile ilişkili olmadığı halde, Rodos'a sürgün edilmiştir.

Ardından Ahmed Midhat Efendi, Türk basınında uzun süre yayımlanan gazetelerden biri olan Tercüman-ı Hakikat'i çıkarmıştır. II. Meşrutiyet'in ardından

[67] Ethem, ss. 15-16

emekliye ayrılmış ve bir süre üniversite ile çeşitli eğitim kurumlarında genel konular, din, felsefe ve eğitim üzerine dersler vermiştir.

Dönemin yazar ve düşünürlerinden belirgin özellikleriyle ayrılan Ahmed Midhat, kaleme aldığı eserlerde Doğu ve Batı medeniyetlerini karşılaştırmıştır. Her iki medeniyette ortaya çıkan fikirleri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmiş ve yaşadığı dönem için önemli bir sentez oluşturmuştur. Bu bağlamda, 19. yüzyılın sonlarında dilin sadeleşmesi yönündeki çabalara destek vererek Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde "Dilde Sadeliği İltizam Edelim" başlıklı yazısını yayımlamış ve sonraki yazılarında da bu düşüncesini savunmaya devam etmiştir.

Felsefi görüşlerini Dağarcık dergisinde yayımladığı Felsefe ve Filozoflar başlıklı yazılarında dile getirmiş, halk arasında yaygın olan "filozofların dine ve maneviyata uzak kişiler olduğu" yönündeki düşünceye karşı çıkarak, bir düşünürün aynı zamanda inanç sahibi olabileceğini vurgulamıştır. Felsefenin değerini kabul etmekle birlikte, hakikati arama noktasında din ile ortak bir amaca yöneldiğini ve toplum üzerindeki etkisinin daha güçlü olduğunu savunmuştur. Din felsefesine yaklaşımında İslam'ı temel alan Ahmed Midhat, Schopenhauer'ın kötümser felsefesini eleştirmiş ve Draper'in bilim ile din arasında kaçınılmaz bir çatışma olduğu yönündeki görüşlerine karşı çıkmıştır.[68]

Aslında belirtildiği üzere Ahmet Midhat yazılarını katı bilimci bir tarzdan ziyade karşı tarafla konuşur gibi rahat sade bir uslubla yazmıştır. Ayrıca yazılarında materyalist bir düşünce tarzını yansıtmamaktadır. Çünkü yazılarında Allah'ın hikmetinden bahsetmiştir. Hatta Dağarcık dergisinin ikinci sayısındaki "İnsan" adlı yazısında "Akılları sanatında hayrete düştüğü zatı tesbih ederiz."[69] gibi ifadeler kullanılmıştır. Buna rağmen Dağarcıkta çıkan yazılarından dolayı dinsizlikle suçlandığından kendini savunmak üzere "Bir Mulahaza-i Diniyye" ile "Mebde' ve Mead" adlı yazılarını yazmıştır. Kendisi Kuran akidesini her şeyden üstün tuttuğunu, din ile bilimin uygulanışında bir aykırılık olmadığını söylemiştir.[70] Şunu görmekteyiz ki; döneminde bir kısım gurup tarafından bu ilimlerle uğraşmakta aşırıya gitmek ve düşünce yürütmek bir nevi dinsizliğe yol açabileceği tedirginliği ile kimi aydınlar bu tür düşünceleri tarafından eleştirilmiş yargılanmış hatta suçlu görülmüştür. Bu sebeple

[68] Akgün, ss.213-214-215
[69] Ahmed Midhat, "İnsan", **Dağarcık Mecmuası**, Sayı 2, 1871, s.43
[70] Akgün, ss. 233

eleştirilere ya da suçlamalara kendi eserleri dışında bir de açıklama getirmek zorunda kalmışlardır.

"İnsan" adlı yazısında dünya ve dünya üzerindekilerin yaratılışını düşünülünce insanın özü itibariyle acizliğine rağmen insanın yaptığı şeyler (yapılar, eserler) arasında tahayyülü zor bir bağ olduğunu ve bunun yaratıcı tarafından verilen bir yetenek olduğunu söylemiştir.[71]

Ahmed Midhat, "Kâinat" adlı yazısında, insanın aslında bir hayvan olduğu ve diğer türlerden yapısal olarak farklılık göstermediği konusunda bilim insanlarının uzun süredir ortak bir görüşe sahip olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, medeniyetin gelişmesi ve insanın ilerleme kaydetmesi, onun bu biyolojik durumunu değiştirmemektedir.

Bununla birlikte, insanın kökenine dair değerlendirmelerde, gelişiminin en ilkel düzeyden hatta sıfır noktasından başlamış olabileceği varsayımından hareketle, zaman içinde geriye doğru gidildiğinde insanlığın bir dönem ilerleme kaydetmediği ve dört ayaklı canlılar gibi değerlendirilebileceği bir aşamaya ulaşılabileceği ileri sürülmektedir. Bu düşünce, Fransız arkeolog De Baye'nin 1853 yılında insanın geçmişine dair ortaya koyduğu görüşlerden esinle temellendirilmektedir. [72]

Ayrıca Ahmed Midhat'ın Lamarck'tan etkilendiği aşikârdır kimi yazısında onun görüşlerine yer vererek kendi görüşlerine zemin hazırlamış kimi yerlerde ise onun teorisini eleştirmiştir.

Yine bir eserinde insanı sınıflara ayrılırken ince detayları inceleyenlerin daha dikkatli etraflıca bir sınıflandırma yaptığını savunmuş ve bu sınıflandırmanın dış görünüşlerine göre olduğundan örneğin saçlarına ten rengine yüz şekillerine göre ayrıldığını söylemiştir. İnsan görünüşlerin üzerinde yaşadıkları yerin ikliminin etkisi olduğunu söylemektedir.[73] Bu fikri Lamarck'ın çevreye adapte olma fikriyle paralelellik göstermektedir.

Ahmed Midhat, Fransız arkeolog De Baye'nin görüşlerinden yola çıkarak, Afrika ve Asya'da insana benzeyen ve "orangutan" olarak bilinen (nesnâs) canlıların

[71] Midhat, ss. 40-49
[72] Elif Gözde Arslan, "Ahmet Mithat Efendi İnsan: Dünyada İnsanın Zuhuru", **Bilim Ve Ütopya Dergisi** Sayı. 269, Yıl 2016 , s. 21
[73]Arslan, ss. 21

varlığından söz etmektedir. Ona göre, bu türler ile insanlar arasındaki temel farklar; çene yapısı, ayak kemikleri ve ayakların el işlevi görebilmesi gibi anatomik özelliklerde görülmekte olup, bu farklar sanıldığı kadar belirgin değildir.

De Baye'nin düşüncelerini inceleyen Ahmed Midhat, Fransız bilim insanının Lamarck'ın çevreye uyum kuramından etkilendiğini ve bu çerçevede bazı açıklamalarda bulunduğunu aktarmaktadır. De Baye'ye göre, insana benzer primat türlerinin uzun ellerini ayak gibi kullanarak dört ayak üzerinde hareket etmeleri, zaman içinde belirli koşullar nedeniyle değişebilir. Eğer bu canlılar, ihtiyaçları doğrultusunda iki ayak üzerinde yürümeye ve ellerini yalnızca kavrama işlevinde kullanmaya başlarsa, ayaklarını el gibi kullanmayı unuturlar ve zamanla ayakları, bildiğimiz insan ayağı formunu kazanır. Ahmed Midhat'a göre De Baye, canlıların fiziksel şekillerinin doğuştan belirlenmediğini, aksine yaşam tarzlarına bağlı olarak zaman içinde biçim değiştirdiğini öne sürmektedir.

Ahmet Midhat De Baye'nin görüşünü aktarırken onun bu düşüncesine gelecek eleştirileride tahmin ettiğini ve De Baye'nin Lamarck'a da bu görüşünden dolayı eleştrilerde bulunacaklarını ve bu eleştirilerin de insanın atasınının bir insan yerine bir maymun olarak gösterileceği kanısında olduğunu aktarır ve bu eleştiriye cevap olarak Ahmet Midhat bu görüşe karşı çıkılmasının zor olacağını , çünkü bu tür araştırmalarla uğraşanların , insan ile nesnas olarak adlandırılan ilkel canlılar arasındaki çarpıcı benzerlikleri görecek birikime sahip olduklarını ve bunu bilerek itiraz etmeyeceklerini belirtmektedir. Dünya üzerindeki çeşitli bölgelerde, özellikle Asya ve Afrika kıtasında, günümüzde hâlâ insan türüne benzeyen bazı grupların, nesnas olarak tarif edilen canlılardan çok da ileri bir düzeyde olmadıklarını gözlemlenmiş olduğunu söylemektedir. Buradan yola çıkarak insanın ilk atalarının nesnas gibi dört ayaklı bir canlı türünden evrilebileceği düşüncesinin, insanların değer yargılarına aykırı bir durum olarak algılanmaması gerektiğini açık bir dille ifade etmiştir.

Ancak, Ahmed Midhat'a göre insanın bu türden türemiş olabileceğini açıklamak için Lamarck'ın teorisini ya da benzer bir görüşü bütünüyle kabul etmek gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır. İnsan ile nesnas arasında görülen benzerlik, evrimsel bir süreçle açıklanabilir olsa da bu dönüşümün nasıl gerçekleştiği konusunda mutlak bir fikir birliği sağlanın gereksiz olduğunu vurgular. Ona göre insanlık tarihi boyunca çeşitli teoriler ortaya atılmış ve bu teoriler, evrimin biçimini ve yöntemlerini

açıklamada farklı yaklaşımlar sunmuştur. Dolayısıyla, nesnas ile insan arasındaki ilişkiyi anlamak için Lamarck'ın düşüncelerinin tamamını veya başka bir teoriyi sorgusuz sualsiz kabul etmek yerine, eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmek daha yerinde olacaktır.[74]

Bu bakış açısı, Ahmet Midhat'ın bilimsel araştırmaların dogmatik bir biçimde değil, açık fikirli ve sorgulayıcı bir şekilde yapılmasından yana olduğunu göstermektedir. İnsanlığın, kökenine dair bilgiyi araştırırken hem doğayı hem de insan türünün çeşitliliğini anlamaya çalışmak ve bu süreçte farklı teorilerden faydalanmak bu bakış açısı için önem arz etmektedir. Çünkü bilimi, sürekli olarak yeni bilgilerle şekillenen bir süreçtir olarak algılamaktadır.

Ahmed Midhat Lamarck'a katılmadığı görüşleri de belirtmiştir. Kendisi muhite uygunluğun, maymundan insana olan dönüşümünde zorlama bir fikir olarak kabul ederek hatta bu dönüşümün kalıtımsal aktarımla nesilden nesile aktarılmasını da eleştirmiştir."İnsan: Dünya'da İnsanın Zuhuru" adlı eserinde Lamarck'ın organların kullanıma bağlı olarak biçimlendiği ve bu değişimlerin kalıtımsal olarak nesilden nesile aktarıldığı yönündeki görüşüne katılmamaktadır. Ona göre, bir canlının belirli bir hareket ya da davranışa alıştırılması, bu davranışın kalıtsal hale geleceği anlamına gelmez. Eğitim veya çevresel etkiyle kazanılan yapay özellikler, sonraki kuşaklara aktarılmaz. Bir türü, doğasına aykırı bir biçimde yönlendirerek yeni bir biçime sokmak ve bunun kalıcı olacağını varsaymak, hem doğaya hem de mantığa aykırıdır. Bu nedenle, Lamarck'ın bu görüşünün gerçekleşmesi Ahmed Midhat'a göre mümkün değildir.[75]

Ahmed Midhat, nesnâs adı verilen, insana benzeyen primatların evrimleşerek insan hâline gelmesi fikrine karşı çıkmaktadır. Ona göre, bir canlının doğasına aykırı bir değişim zorlanmamalı, çünkü kazanılmış özellikler kalıtsal değildir. Lamarck'ın görüşünü reddederek, bireyin edindiği yetilerin sonraki nesillere aktarılmasının mümkün olmadığını savunmaktadır. Sonuç olarak, canlıların değişiminde çevresel etkenlerden çok kalıtımın belirleyici olduğunu vurgulamaktadır.

Şunu atlamamak gerekir ki; Ahmet Midhat, Lamarck'ın çevreye uyum sağlayarak dönüşüm fikirini hayvanlar alemi içinde, hayvanların vucutlarının belli bir

[74] Akgün, ss.225-226-227-228-229-230-231
[75] Arslan, ss.22-23

harekete alışıp şekle girmeleri görüşüne itiraz etmemektedir. İtiraz ettiği fikir insandan hayvana dönüşümdür.

Yazısının son kısmındada kendi görüşlerini toparlayarak şunları belirtir:

> *Benim inancıma göre insanların meydana çıkması esnasında şimdi görmekte olduğumuz nesnaslar gibi dört ayak üzerinde yürüyen bir tür mahluk değildi. Yine iki ayak üzerinde yürüyen bir tür nesnas idi. Her hayvanda olduğu gibi bunlarında siyahı, beyazı veyahut simaca çeşitleri vardı. Bunlar yaratılış ve mizaçlarında araştırmaya fevkalede kabiliyetleriyle beraber rekabet de tabiatlarında saklı olduğundan, uzun uzadıya araştıranlar ve birçok deneyimler üzerine adım adım ilerleyerek dört ayaklı hayvanlar alemini bırakarak kim bilir kaç bin senede şimdi tarihin bize "birinci adamlar" diye haber verdiği dağlarda, ormanlarda ve mağaralarda dağınık ve parça parça bir şekilde yaşadıklarını anlattığı derecesini bulabilmişlerdir.*[76]

Özetle Osmanlı aydınımız Ahmed Midhat, Osmanlı'nın aydınlanma sürecinde bilim, felsefe ve toplum konularında önemli fikirler ortaya koymuştur. Batı düşüncesini Osmanlı entelektüel dünyasıyla birleştirmeye çalışmıştır. Lamarck'ın çevreye uyum yoluyla türlerin değiştiği görüşünü ele almış ancak kazanılmış özelliklerin kalıtsal olmadığını savunarak bu fikre eleştirel yaklaşmıştır. Darwin ve De Baye'nin görüşlerinden etkilenmiş, ancak insanın dört ayaklı bir atadan değil, baştan itibaren iki ayaklı bir türden evrildiğini düşünmüştür. Ona göre, insanlık rekabet ve mücadele yoluyla gelişmiş, biyolojik ve entelektüel ilerleme bu süreçle şekillenmiştir. Felsefe ve din ilişkisini ele alırken, hakikati aramada felsefenin önemli olduğunu kabul etmiş, ancak toplum üzerindeki etkisi bakımından dini daha güçlü görmüştür. Bilim ve toplum üzerine yaptığı değerlendirmelerle Osmanlı düşünce dünyasında özgün bir yer edinmiştir.

2.2.3. Doktor Edhem Necdet (1887-1921)

Doktor Edhem Necdet'in hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Edhem Nejat ile aynı kişi olup olmadığı konusunda farklı görüşler olsa da, genel kanı iki farklı kişi oldukları yönündedir. Bu ayrımın sebebi, Tekâmül ve Kanunlar adlı eserin yazarı olarak Edhem Nejat'ın (1887-1921) bilinmesine rağmen, eserdeki imzanın Doktor Edhem Necdet adına ait olmasıdır. Bu isim benzerliği nedeniyle bir karışıklık

[76] Arslan, ss.24

yaşandığı düşünülmektedir. Doktor Edhem Necdet'e atfedilen en önemli çalışma, Tekâmül ve Kanunlar adlı eseridir.[77]

Edhem Necdet, "Tekâmül ve Kanunlar" adlı eserinin birinci bölümünde organlardaki evrim kanunlarını, ikinci bölümünde ise toplumsal yapılar üzerindeki evrim yasalarını ele almış; bu kuramsal temeller üzerinden Osmanlı toplumunun yararına olacak fikirleri geliştirmeyi amaçlamıştır. Ona göre, Avrupa'daki toplumlar çevresel koşullarını değiştirerek bir tür evrimsel dönüşüm sürecine girmişlerdir ve bu durum, düşünsel bir dönüşümün de zeminini oluşturmuştur. Edhem Necdet ayrıca, dönemin büyük yankı uyandıran pozitivist düşünürlerini de incelemiş; Comte'un sosyolojisi ile Sosyal Darwinist kuramı ve özellikle Herbert Spencer'ın görüşlerini eleştirel bir bakışla değerlendirmiştir. Bu eleştiriler aracılığıyla, kendi düşünce sistemini ortaya koymuş ve söz konusu kuramların Osmanlı toplumu için ne derece uygun olduğunu sorgulamıştır.

Edhem Necdet, "Cemiyetlerde Tekâmül Kanunları" başlıklı bölümde Auguste Comte'un "üç hâl kanunu"nu eleştirmiştir. Bu kanunsal sınıflandırmanın, toplumların tarihini değil, gerçekte yalnızca düşünce tarihini yansıttığını öne sürmüştür. Ayrıca, Darwin'in doğal seçilim anlayışının beşerî düşünceyi skolastik sınırlamalardan kurtardığını kabul etmekle birlikte, bu anlayışın Spencer ve Sosyal Darwinist çevreler tarafından toplumlara uygulanmasının birtakım sorunlara yol açtığını ifade etmiştir. Edhem Necdet'e göre, hayat mücadelesi ilkesi hayvanlar arasında geçerli olsa da, insanlar söz konusu olduğunda bu ilkenin olduğu gibi topluma aktarılması mümkün değildir. Ona göre, insan zamanla aklî melekeleri sayesinde hayvani yaşam biçiminden uzaklaşmıştır. Bu nedenle, insani ahlâk ve vicdanın, zayıfın ezilmesini engelleyecek bir işlevi bulunduğunu savunmuş ve bu düşünceyle Sosyal Darwinist yaklaşımlara karşı bir duruş geliştirmiştir. Bu sebeple o şu ifadeyi kullanarak Sosyal Darwinizm'e tamamen katılmadığını belirtmektedir:

"O halde hayvanların hayatını kendi insani hayatımız için model intihab etmek kadar garib bir şey olamaz." [78]

Edhem Necdet'in "Tekâmül ve Kanunlar" isimli eserinin Lamarckçı ve Darwinci görüşler anlatılır kimi zamanda bunlar karşılaştırılır. Eserin

[77] Akgün, ss. 329
[78] Demir, ss. 16-17

mukaddimesinde Edhem Necdet bir asır önceki canlıların türleri hakkındaki görüşün onların sabit olduğu yönünde olduğunu söylemiştir. Ama gerçekte her şeyin bir dönüşüm içinde olduğunu belirtmiştir. Evrimci görüşün donelerinin gerçek hayatta devam ettiğini savunarak şunları söylemektedir:

"Alem-i uzvi (canlılar alemi) nebatlarıyla, hayvanlarıyla, muhitin te'siri, faaliyeti âzâ, mibarezei hayat, ıstıfa (doğal seçilim) ve veraset gibi yaratıcı kuvvetlerin faaliyetleriyle tekamülü tedricisini takip ediyordu."

Edhem Necdet'e göre canlılar, çevre, işlevsellik, yaşam mücadelesi, doğal seçilim ve kalıtımın etkisiyle aşamalı olarak evrimleşmektedir. Ona göre Lamarck, Darwin, Spencer gibi dehalar; çevrenin canlılar üzerindeki etkisini, hayat mücadelesi ve ıstıfayı (doğal seçilim), canlıların kazandıkları özelliklerin diğer nesillere aktararak dönüşme fikrini ortaya çıkarmışlardır.[79]

Eserinde istihale felsefesinin babasının Lamarck olduğunu söylemiştir. Fakat Lamarck'ın seleflerinin Lamarck'ın düşüncelerini dönemine uygun şekilde anlatamamalarını eleştirmiştir.

Öncedekilerin gözlemlerinde o zamanki görüşün tüm canlıların değişmez kabul edildiği hiçbir türün dönüşmediğini, bütün türlerin aynı zamanda yaratıldığını, hayvanlardaki sınıflandırma ya da derecelendirmenin mükemmelden basite doğru olduğunu aktarmaktadır. Buna ek olarak canlıların türlerinin yok oluşunu genel olarak değerlendirdiklerini yani dünyanın her yerinde bir kıyamet olduğunu, jeolojik değişimlerin de şiddetli ve ani aynı zamanda büyük bir şekilde gerçekleştiğini söylemektedir. Bu görüşlerin fosiller bulunup araştırıldıktan sonra eski bir görüş olarak kaldığını çünkü bu fikir ile fosillerin açıklanamayacağını söylemektedir. O bir zamanlar din ve fen alimlerinin fikirlerinin bir olmasından bu görüşlerin ortaya çıktığını söylemektedir.[80]

Edhem Necdet bu dağların, denizlerin hergün gözlerimiz önünde gördüğümüz hafif ve tedrici, sürekli bir şekilde dönüşerek oluştuğu ve genel bir yok olmanın olmayacağını görüşündedir. Bu dönüşümünde etkileyicisinin hava yer kabuğunun birbirleriyle etkileşimi olduğunu söyleyerek çevre sıcaklığı soğukluğu yani iklimin canlılar üzerindeki dönüşümünde bunun etkili olabileceğini düşünmektedir.[81]

---

[79] Ethem Necdet, **"**Tekamül ve Kanunları", **Matbaa-i İctihad**, İstanbul, 1329, s.3
[80] Necdet, ss. 10-11
[81] Necdet, ss. 12

Edhem Necdet Lamarck'ın daha çok ilkel hayvanlarla çalıştığını tüm bilgilerinin tecrübî olmadığını ve O'nun bazı fikirlerini dönemin taasubu sebebiyle söyleyemediğini aktarmaktadır. Lamarck'ın istihale fikriyle yeni bir çığır açtığını söylemektedir. Önceki sınıflandırmaların canlılardaki ortak organlara bakmadan yapıldığını ve Lamarck kadar detaylı düşünemediklerini öne sürmüştür.

Eserin devamında Lamarck'ın canlıların organlarının çevreye uygunluk ve organların çok kullanılıp gelişmesi az kullanılıp körelmesi konusundaki görüşünü aktarmıştır. Aynı zamanda bu dönüşümün diğer nesillere geçmesi konusuna da değinerek bu iki kanun hakkında kendi görüşünü belirtmiştir:[82]

Edhem Necdet, Lamarck'ın organizmaların çevresel etkilerle nasıl değiştiği ve kazanılan özelliklerin nasıl sonraki nesillere aktarıldığı sorularına kesin bir yanıt veremediğini dile getirdiğini vurgulamaktadır. Ona göre, Lamarck'ın bilimsel bir temele dayandıramadığı bu konular, döneminin bilgi birikimi açısından da yeterince açıklığa kavuşmamıştır. Ancak, Lamarck'ın ortaya koyduğu iki temel ilkenin evrim düşüncesine kalıcı bir katkı sunduğunu ve sonrasında "Lamarkizm" akımının temel dayanaklarından biri hâline geldiğini ifade etmektedir. Edhem Necdet, ayrıca Lamarck'ın düşüncelerinin bir asır boyunca bilim dünyasını etkilediğini ve evrim fikrinin gelişiminde önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır.[83]

Edhem Necdet Lamarck'ın bu iki kanununa katılmakla beraber eksik ya da hatalı gördüğü noktalar vardır. Bunun da Lamarck'ın dönemindeki araştırmaların yetersizliğine bağlayarak aydınlanmaya katkıda bulunmuş bir deha olarak Lamarck'ın görüşlerini savunmaktadır.

Edhem Necdet'in eserinin Darwinizm adlı bölümünde Darwin'in fikirlerinden, gördüğü tepkilerden ve evrim fikrine katılığı noktalardan bahsetmektedir.

Darwin'in dönüşüm (evrim) teorisini çok geniş ve karışık bir biçimde ele aldığını söylemektedir. Darwin'den sonra gelenlerin düşüncesiyle Darwin'in aslî düşüncelerinin birbirinden ayırmak gerektiğini belirtmiştir.Ona göre canlılar hakkında öncekilerin düşüncesi ile yani eski düşünce sistemi ile yeni düşünce sistemi çarpışmış ve değişim veya dönüşüm teorisi galip gelmiş, türlerin sabitliği konusunun ise bu dönemde gömülmeye başlandığını savunmuştur.

[82] Necdet, ss.15,16
[83] Necdet, ss. 19

Edhem Necdet'e göre, Darwin'den sonra gelen bilim insanları onun teorisini genişletmiş, ancak evrimi yalnızca doğal seçilimle açıklamaya çalışmışlardır. Ayrıca, Darwin'e ait olmayan veya onun desteklemediği bazı görüşleri ona mal etmeye çalıştıklarını öne sürmektedir. Ona göre, Darwin'in fikirlerini dikkatle inceleyenler, Lamarck'ın unutulmuş çevresel uyum düşüncesini yeniden gündeme getirmiştir. Edhem Necdet, gerçek Darwinizm'in, onun ölümünden sonra ortaya çıkan eklemeleri ve yorumları ayırt ederek doğru şekilde anlaşılabileceğini savunmaktadır.[84]

Ethem Necdet eserinde Darwin'in iki kanunu olduğunu söylemiştir. Birinci kanun istihaledir, tekâmüldür ki geçmiş asırlar süresince meydana gelmiş bir uzun hayat olayının doğru ifade edilişi anlamına gelmektedir. İkinci kanun ise canlılar arasında ıstıfa (doğal seleksiyon, ayıklanma) teorisidir. Zaman ve mekâna uzanmış tekâmül olayın mekanikliğini göstermiş istihaleyi inkar edilemez olarak görmüştür. Çünkü zaman buna şahittir diyerek bu düşüncesini pekiştirmiştir. Istıfa hakkında ise Ethem Necdet insanın 19.yy.'da ruh haline uygun düşmüş bir teori olduğu ve bunun çüreyebileceği görüşündedir: Bu görüşünü şu cümlelerle ifade etmiştir:[85]

> "*Kazanılmış vasıfları, kuvvetli olanlar nesilden nesile intikal ettirirler. Umumi mücadelede en önemli şey, aynı bir türün şahısları arasındaki "rekabet"tir. Çünkü bu fertler,aynı muhit içinde,aynı şartlar altında yaşıyor, aynı gıda için savaşıyor.aynı toprağı işgal ediyor.Savaş için gerekli güce sahip olanlar bu savaşta galip gelirler.Fakat bu galib gelme bütün canlılar için değildi. Böyle olsaydı, zayıflar daha çabuk ezilirdi."*[86]

Özetle Edhem Necdet'e göre, kazanılmış özellikler güçlü bireyler tarafından nesilden nesile aktarılır ve tür içindeki en büyük mücadele rekabetten kaynaklanır. Aynı çevrede yaşayan bireyler, kaynaklar için savaşırken, daha güçlü olanlar hayatta kalır. Ancak, bu süreç tüm canlılar için mutlak bir yok oluş anlamına gelmez, aksi takdirde zayıf bireyler çok daha hızlı ortadan kalkmış olurlardı.

Buradan anlaşıldığı kadarıyla Edhem Necdet, Sosyal Darwinizm'in Darwin'den sonra fazlasıyla dile getirildiğini aktarmış ve bu fikirlerin ona dayatılması fikrini eleştirmiştir. Bu fikre her canlı için katılmadığını da belirterek Darwincilerin bir kısmından ayrıldığını ileri sürmüştür.

Edhem Necdet'e göre, gerçekler sabit kalırken, teoriler zaman içinde değişebilir. Evrim düşüncesinin bilimin en iyi anladığı konulardan biri olduğunu,

[84] Necdet ss.21-22
[85] Necdet ss.21-22
[86] Akgün, ss. 336

farklılıkların yöntem ve teori düzeyinde ortaya çıkabileceğini ancak temel amacın ortak olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, Darwin'e yöneltilen eleştirilerin kişisel olarak onu yıpratabileceğini ancak evrim fikrinin bundan etkilenmeyeceğini savunmaktadır.[87]

Edhem Necdet'in evrim anlayışına eklediği üçüncü önemli husus, evrimsel kazanımların nesilden nesile aktarılmasıdır. Ona göre, Darwin de canlıların istihale ve tekâmül süreçlerinde kalıtımın oynadığı belirleyici rolü takdir etmiş ve bu unsura özel bir önem atfetmiştir.[88]

Edhem Necdet'e göre ise genetik aktarım tekamülde büyük rol oynamıştır, yeni kazanımların özelliklerinin aktarılmaması ve canlılarla beraber kaybolup gitmesinin sonucunda tekamül, yenilenme, dönüşüm mümkün olamaz ve tüm canlılar tek hücreli canlılar sınıfında kalmış olurlardı.[89]

Edhem Necdet, evrim kavramını yalnızca biyolojik bir süreç olarak değil, zihinsel ve bilişsel gelişim açısından da ele alarak farklı bir bakış açısı sunmaktadır. İçtihad dergisinde yayımladığı "Necs-i Dimağın Tekamülü" başlıklı yazısında, beynin gelişiminin insan düşüncesi ve potansiyeliyle bağlantılı olduğunu savunmuştur.

Ona göre, beyin evriminin temeli, sinir hücrelerinin zaman içinde artarak organın işlevselliğini mükemmelleştirmesiyle şekillenmiştir. Duyuların ve sinir sisteminin gelişimiyle organların fonksiyonları güçlenmiş, bu süreç bilişsel yetilerin ilerlemesine de katkı sağlamıştır. Hafızanın oluşumunu, beynin doğal etkenleri pasif bir şekilde alıp, yaşamın devamı için önemli olan bilgileri belirli hücrelerde saklamasıyla açıklamaktadır.

Edhem Necdet, beynin gelişiminin de tıpkı insanın evrimi gibi aşamalar hâlinde ilerlediğini ve ilkel bir sinir yapısından bugünkü mükemmel hâline ulaştığını savunmaktadır. Ona göre, zihin ve bilinç, biyolojik evrimin bir sonucu olarak, ruhun işlevselliğiyle bütünleşerek olgunlaşmıştır. Böylece, beyin de diğer organlar gibi evrimleşmiş, insan zihninin gelişimi bu sürecin en ileri aşaması olmuştur.[90]

Sonuç olarak Edhem Necdet'in düşüncelerinden anlaşılmaktadır ki, evrim ve dönüşüm fikrini kabul ederek, gelişimin kaçınılmaz bir süreç olduğunu savunmuştur.

---

[87] Necdet, ss. 21-22
[88] Akgün, ss. 336
[89] Necdet, ss.75
[90] Akgün , ss.341-342

Ona göre, toplumun ilerleyebilmesi için evrim anlayışını benimsemek gereklidir ve bunu bir tür gelişim basamağı olarak görmüştür. Ancak, Sosyal Darwinizm'e karşı çıkmış, çünkü bu görüşün aşırı rekabeti teşvik ederek toplumsal kargaşa yaratabileceğini ve ülkenin ilerlemesine engel olabileceğini düşünmüştür. Bu nedenle, biyolojik evrimi kabul ederken, toplumsal hayata uygulanmasını reddetmiştir.

2.2.4. Hoca Tahsin Efendi (1811-1881)

Hoca Tahsin Efendi, 19. yüzyılda Arnavutluk'ta doğmuş olup, küçük yaşlardan itibaren bilim ve eğitime yönelmiştir. Dönemin medreselerinde İslami ve Arap ilimleriyle birlikte Doğu edebiyatı üzerine eğitim almış, ardından Paris'e giderek Fransızca öğrenmiş ve modern fen bilimleriyle tanışmıştır.[91]

1856 yıllarında Osmanlı Devleti, Avrupa'da eğitim gören Türk öğrencilerinin Arapça, Farsça ve dinî bilgilerini ilerletmelerine destek sağlamak ve orada öğrenim gören gayrimüslim tebaa üyelerine Türkçe öğretmek amacıyla bir girişim başlatmıştır. Bu görev için uygun görülenlerden biri Hoca Tahsin olmuştur.[92] Hoca Tahsin döneminin sadrazamı tarafından Mektebi Osmaniye'de öğretmen ayrıca Paris büyükelçiliğinde elçilik imamı olarak atanmıştır[93] Paris'e farklı eğitim kurumlarından gönderilen Türk ve gayrimüslim öğrencilerin eğitim süreçlerini daha sistemli bir şekilde yürütmek amacıyla, onların varışından kısa bir süre sonra Mekteb-i Osmânî kurulmuş ve böylece yeni bir akademik yapı oluşturulmuştur.[94] Hoca Tahsin, bu görevleri yürütürken Fransızcasını ilerletmiş ve yüksekokullarda fizik, kimya, biyoloji, matematik ve astronomi derslerine katılarak bilimsel bilgisini genişletmiştir. Paris'ten dönüşüyle birlikte, hayatında önemli bir değişim yaşanmış ve akademik çalışmalarında yeni bir dönem başlamıştır.[95] Dönüşte, Dârülfünun'a yönetici olarak getirilmiştir.[96]

---

[91] Akgün, ss. 162
[92] Ömer Faruk Akün, **Hoca Tahsin**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 18, İstanbul,1998, s.193
[93] Akgün, ss. 162
[94] Akün, ss.193
[95] Akün, ss. 200
[96] Akün, ss.200

Hoca Tahsin, bilimsel konferanslarında geniş bir dinleyici kitlesine hitap etmiş, özellikle suyun özellikleri üzerine yaptığı açıklamalar ve modern bilim ile felsefeyi birleştirdiği sunumlarıyla ilgi görmüştür. Bir Ramazan gecesinde "asgari ve azami namütenahi" (en küçük ve en büyük sonsuzluk) konusunu ele aldığı konuşması büyük yankı uyandırmıştır. Ancak, bu tür bilimsel tartışmalar bazı geleneksel çevreler tarafından eleştirilmiş ve dini değerlere aykırı bulunmuştur.

Bu eleştirilere karşı, doğayı incelemenin Allah'ın varlığını ve kudretini anlamaya katkı sağladığını savunsa da, Dârülfünun'daki görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Ardından Taşmektep adlı okulda çalışmalarına devam etmiş, yaşadığı hayal kırıklığını dizeleriyle dile getirerek kendini tamamen bilimsel araştırmalara ve eğitime adamıştır. Gönüllü öğrencilere jeoloji, fizik, kimya, astronomi, matematik, Fransızca ve felsefe alanlarında dersler vermeye devam etmiştir.[97]

Eserleri: Tarihi Tekvin yahut Hilkat, Esası İlmi Heyet, Psikoloji yahut İlm-i Ruh, Esrar-ı Abu Havva, Mecmua-ı ulum, Miratüssema'dır.[98]

Hoca Tahsin Efendi'nin 'Tarih-i Tekvin yahut Hilkat' (1892/1893) adlı eseri önemli bir felsefi eser olup ölümünden sonra basılmıştır. Eserinde Bünchnerci ve Heackelci evrim anlayışından yararlanmış ve varoluşu felsefeyi açıklamıştır.[99]

Hoca Tahsin, doğa felsefecilerinin çoğunu eleştirerek, onların gözlemlerini yalnızca gözlerinin önündekini görmekle sınırlı tuttuklarını, geleceğe yönelik düşünsel projeksiyon yapmadıkları için yüzeysel kaldıklarını vurgulamıştır. Ona göre, derinlemesine ve kapsamlı araştırmalara dayanmayan bu yaklaşımlar, bitki ve hayvan türlerinin hiçbir değişim ve dönüşüm geçirmediğini, her türün bir anda ortaya çıktığını ve ilk hâlleriyle varlıklarını sürdürdüklerini savunmaktadır. Hoca Tahsin bu anlayışın akla ve hikmete uygun olmadığını düşünmekte, bu türlerin sabit kaldığı fikrinin temelsiz ve yanlış olduğu kanaatini taşımaktadır.

Ona göre yalnızca canlılar değil, canlıların tür ve cinsleri de zaman içinde değişime uğramıştır; doğada değişmeyen hiçbir şey yoktur. Türlerin değişmezliğini savunanların dayandığı gözlemlerin ise oldukça dar bir zaman aralığını kapsadığını, bu nedenle yanıltıcı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu görüşün temellerinin Aristoteles'in düşüncelerine dayandırıldığını ifade eder. Hoca Tahsin'e göre, türlerin

[97] Akün, ss. 200
[98] Akgün, ss.162-163
[99] Demir , ss. 18

değişip değişmediğine dair isabetli bir değerlendirme yapabilmek için jeolojik katmanlara bakmak gerekir. Bu katmanlarda yer alan tufan ve felaket izleri, geçmişte yaşamış bitki ve hayvan türlerinin bugünkünden farklı olduğunu, hatta yaşam biçimlerinin bile değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Türlerin sabitliği fikrini savunanların, bu dönüşümlerin nasıl ve neden meydana geldiğini açıklayamadıklarını; ayrıca bu dönüşümlerin zaman içinde hangi evrelere bağlı olarak gerçekleştiğini de ortaya koyamadıklarını söyleyerek bu yaklaşımı eleştirmiştir.

Hoca Tahsin doğru bir doğa felsefesinin böyle akıl ve hikmet ölçüsüne aykırı durumları hiçbir şekilde kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Hoca Tahsin aynı zamanda kainattaki bu varoluş ve yok oluşun maddi sebeplerini görmezden gelip sadece alem dışı olağan üstü bir iradenin çıkışıyla meydana geldiğini açıklamanın Allah'ın kanunlarına zıt ve gerçeklikten uzak olduğunu da eklemiştir. Uzun zamanlardan beri meydana gelen değişiklerin tedirici bir biçimde olduğu yeryüzü incelendikçe açığa çıkacağını savunmuştur.

Hoca Tahsin, doğa bilimlerinin özellikle zooloji alanında gelecekte çok daha kapsamlı bir anlayışa ulaşacağını öngörmektedir. Ona göre zooloji, yalnızca hayvanların dış özelliklerini tanımlayan ve sınıflandıran bir disiplin olmaktan çıkacak; canlıların dünya üzerindeki tarihsel gelişimini inceleyen, onların bugün sahip oldukları biçim ve özelliklere nasıl ulaştıklarını açıklamaya çalışan bir bilim dalı hâline gelecektir. Bu yaklaşım, canlıları yalnızca sabit varlıklar olarak değil, zaman içerisinde değişim geçirmiş ve evrimleşmiş varlıklar olarak ele alan bir bakış açısını yansıtır.

Bu görüşünün devamında Darwin'e değinir ve bu hususta olan ifadeleri her ne kadar yeterli olmasa da, mesleğini beyan edilen yaratma ve gerçek felsefeye uygun olarak tamamlayacağından şüphe duyulmaması gerektiğini beyan etmiştir. İnsanoğlunun meydana gelişinden, şuan ki olgunlaşma durumuna gelme yolculuğunu aydınlatabilmenin var olan bilimler ışığında imkânsız olmadığını kanaatinde olmuştur. Bu dönemleri aydınlatacak âlimlerin de jeoloji, fizik, ve meteoroloji alimleri olduğunu esrinde belirterek çevrenin etkisine dair katıldığı ve Lamarck'ın 'çevrenin etkisi' adlı kanuna benzerliği gösteren şu soruyu sormuştur: "Dünya'da insan sınıfları üzerinde iklimlerin umumi kuvvetli te'sirini kim inkâr edebilir?" [100]

[100] Akgün, ss. 165-166-167

Bulunduğumuz gezegende meydana gelen hareketlerde, oluşumlarda güneş ısısının büyük etkisinin olduğunu burada vurgulamıştır.[101]

Hoca Tahsin'in doğa felsefecilerinden aktardığı bir diğer önemli görüş, canlıların ilk oluşumuna ilişkindir. Ona göre, doğa felsefecileri hayvanların atası olan canlının yalnızca mikroskopla görülebilecek kadar küçük bir varlık olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda, âlemi ilk gören ve gözlü olarak yaratılan canlının "nerilopoid" adı verilen bir tür olduğu savunulmaktadır. Hoca Tahsin, bu canlılardan insana ulaşan evrimsel sürecin milyonlarca asır sürdüğünü aktarmaktadır.

Ayrıca, kara parçalarının, denizlerin, tepelerin, sıra dağların, vadilerin, çöllerin, ovaların, nehir ve göllerin fiziksel durumlarının, insan topluluklarının yaşam biçimleri üzerinde belirleyici etkiler yarattığını da ifade etmiştir. Ona göre, doğal çevrenin farklı özellikleri, insan topluluklarının kültürel ve sosyal yapıları üzerinde yönlendirici bir rol oynamıştır.[102]

Hoca Tahsin Darwin'in doğal seçilim fikirini bir hadisle de dolaylı yoldan anlatmıştır. Taberani'nin "El-Evsat" kitabında geçen " Mutlu olan anasının karnında da olduğu zamandan beri mutludur, mutsuz olan da anasının karnında olduğu zamandan beri mutsuzdur" hadisini aktarmıştır. O'na göre yaşama kabiliyeti ve potansiyeli taşıyan birçok tür yaşamak için çabalamış bunun mücadelesini vermiş, türünün korunması için gayret göstermiştir. Fakat biyolojik açıdan, doğal seçilim sürecinde, bir türün üreme yeteneğine sahip olması tek başına hayatta kalmasını garanti etmez. Çevresel faktörler, besin kıtlığı, hastalıklar veya iklim değişiklikleri gibi koşullar, üreme potansiyeline rağmen türün yok olmasına neden olabilir .[103] Her türlü canlı çevresindeki mücadelinin şartlarından ve çevre şartlarından anne karnına düştüğünden itibaren etkilenir ve bu doğduktan sonraki yaşamına sirayet eder.

Hoca Tahsin'in Dünya'nın oluşumuna dair görüşleri, 1920'li yıllarda yaygınlık kazanan ve bilim çevrelerinde kabul gören, Dünya'nın başlangıçta büyük bir alev topundan koparak oluştuğu ve zamanla soğuyup evrimleşerek bugünkü halini aldığı teorilere oldukça yakın bir biçimdedir. Ona göre, Dünya başlangıçta Güneş'in bir

[101] Akgün, ss. 168
[102] Akgün, ss.167
[103] Akgün, ss. 173

parçasıydı; daha sonra bu kütle zamanla soğuyarak çeşitli fiziksel ve kimyasal değişimlerden geçmiş ve bugünkü formunu kazanmıştır. [104]

Hoca Tahsin'in İslami ilimlere olan ilgisi ve doğa bilimlerine dair verileri Allah'ın hikmeti çerçevesinde yorumlama arzusu dikkate alındığında, onun materyalist bir dünya görüşünü benimsemediği anlaşılmaktadır. İlmi meseleleri ele alış biçimi, dönemin entelektüel sınırlarını aşan bir üslup ve kavrayışla şekillenmiş; özellikle değişim ve evrim gibi kavramlara yönelik yaklaşımları, çağdaşlarının ötesine geçen bir düşünsel derinlik taşımıştır. Bu yönüyle Hoca Tahsin, yalnızca yaşadığı dönemin bilimsel zihniyetini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda kendisinden sonraki düşünürler üzerinde de önemli bir entelektüel miras bırakmıştır.

2.2.5. Doktor Abdullah Cevdet (1869-1932)

9 Eylül 1869'da Arapkir'de dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babasından ve imam olan amcasından almıştır[105]. Kuleli Askerî Tıbbiye İdâdîsi'ni ve Mekteb-i Tıbbiye'ye kaydolmuştur. Buradan doktor yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Doktor Abdullah Cevdet'in , geçimini iki meslekle sağlamıştır.Bunlardan biri göz doktorluğu diğeri ise matbaa işeletmeciliğidir.[106]

Tıp Okulu'ndaki canlı bilimleri üzerine yapılan araştırmalar, materyalist bir bakış açısıyla yürütülmekteydi. Eğitim hayatında bu bilimsel yaklaşımın etkisi belirgindi.[107]. Tıp okulunun son senesinde materyalist düşüncelere yönelmiş ve bu doğrultuda Batı'daki biyolojik materyalist fikirlerden etkilenmiştir. 19. yüzyılda yaşamış bazı düşünürlerin görüşleri, onun zihinsel gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Karl Vogt, Ernest Haeckel, Herbert Spencer gibi düşünürler etkilendiği isimlerin bazılarıdır.

Özellikle canlı bilimi ve insan zihni üzerine geliştirdiği düşüncelerinde, doğanın mekanik işleyişi, biyolojik evrim süreci ve insan bilincinin fizyolojik temelleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Ruh ve beden ilişkisini bilimsel bir zeminde ele alan

[104] Akgün, ss. 168
[105] Akgün, ss. 387
[106] Akgün, ss. 382
[107] M. Şükrü Hanioğlu, "Abdullah Cevdet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 1, 1988, İstanbul, s. 90

Hoca Tahsin, düşüncenin maddi süreçler tarafından belirlendiği görüşünü benimsemiştir.

Ayrıca, insan davranışlarının biyolojik ve evrimsel temellerine dayandığını savunan görüşlerden ilham alarak, materyalist dünya görüşünü yaymak amacıyla çeviri ve telif eserlerle bu düşünceleri aktarmaya çalışmıştır..

Bu etkiler ışığında Abdullah Cevdet, beynin işlevlerini ve biyolojik materyalizmi ele aldığı Dimâğ (Beyin, 1890), Fizyolociya ve Hıfz-ı Sıhhat-i Dimâğ ve Melekât-ı Akliyye (Beynin Fizyolojisi, Sağlığı ve Zihinsel Yetileri, 1894) gibi eserler yayımlamıştır. Aynı konuları dönemin önemli süreli yayınları olan Maârif (Eğitim), Musavver Cihan (Resimli Dünya) ve Resimli Kitab dergilerinde kaleme aldığı makalelerinde de işlemiştir.

Felsefe ve bilim tarihi niteliği taşıyan bir eser olan Fünûn ve Felsefe (Bilimler ve Felsefe) adlı çalışmasının taslağını hazırlarken, İslam âlimlerinin bilimsel ve felsefi yaklaşımlarını Batılı biyolojik materyalist filozofların görüşleriyle paralellikler kurarak birleştirmeyi amaçlamıştır. Bu çabası, hem bilimsel ilerlemeye olan inancını hem de vatanına duyduğu derin bağlılığı yansıtmaktadır.

Ancak, bu sorgulayıcı fikirleri onu dönemin eleştirileri ile karşı karşıya getirmiştir. Düşüncelerinden dolayı pek çok kez hapse girmiş, sürgün kararı çıkmasının ardından ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Paris'e giderek orada kalan Türk aydınlarıyla bir araya gelmiş ve fikirlerini daha geniş kitlelere ulaştırmak için çalışmıştır. Abdullah Cevdet'in bilimsel çabaları ve aydınlanma gayesi, ülkesine olan sevgisini ve halkını modern bilimin ışığında ileriye taşıma idealini her daim yansıtmıştır.[108] Bu sebeple İttihâd-ı Osmâni Cemiyeti'nin bir üyesi olarak İstanbul'a geldiğinde kurduğu topluluğun ikiye bölündüğünü ve istediği tarafa alınmayacağını öğrenince Cenevre'ye geçerek buradaki cemiyetin merkez teşkilatına katılmıştır.[109] Cenevre'de bulunduğu sıralarda 'İçtihad Matbua Mecmuası'nı' kurmuştur. Bu dergi Mısır'da yayınlamıştır. [110] Sonrasında Abdullah Cevdet, Osmanlı Mecmuası'nın yönetiminde görev alarak düşünce dünyasında önemli bir yer edinmiştir. Bu süreçte özellikle çevirileriyle dikkat çekmiştir. Batı bilim ve fikir dünyasına duyduğu hayranlıkla, R. Dozy'nin "Essai sur l'histoire de l'Islamisme" adlı eserini büyük bir

[108] Hanioğlu ss.90-91
[109] Hanioğlu ss.91
[110] Akgün ss.380

titizlikle "Târîh-i İslâmiyyet" adıyla Türkçe'ye kazandırmıştır. Abdullah Cevdet, Dozy'nin bilimsel birikimine ve analiz yeteneğine duyduğu saygı nedeniyle, eseri özenle tercüme ederek okuyuculara sunmuştur. Ancak, o dönemin sosyal ve siyasi şartlarında bu çeviri büyük bir yanlış anlaşılmaya neden olmuş ve ağır eleştirilere maruz kalmıştır.

Söz konusu eser, Hz. Peygamber'in yaşamını psikolojik ve fizyolojik temellere dayandırarak açıklamaya çalıştığı için Osmanlı toplumunda tepkiyle karşılanmış ve Abdullah Cevdet'in fikirlerinin din karşıtı olarak yorumlanmasına yol açmıştır. Bu tartışmalar karşısında Abdullah Cevdet, eserde yer alan görüşlerin önyargısız bir şekilde incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre, bir bilim insanının dini kimliği, fikirlerinin değerini azaltmamalıdır. Hatta, böylesine derinlemesine bir araştırma yapabilen bir kişinin, ahlaki ve entelektüel düzeyde takdir edilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Ancak, bu savunmalar toplumsal önyargıları ortadan kaldıramamış ve eserin yayımlanması dönemin otoriteleri tarafından sakıncalı bulunmuştur. Yaşadığı dönemin hükümeti, 1910 yılında kitabın toplatılmasına ve mevcut nüshalarının imha edilmesine karar vermiştir. Abdullah Cevdet'in Dozy'nin eserine gösterdiği özen ve entelektüel çaba, dönemin katı eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu olay, onun sorgulama ve araştırma çabalarının dönemin şartlarından nasıl etkilendiğinin önemli bir göstergesidir. Zamanın şartları bazı düşünürler için aşılması zor ve çetin engellerden oluşmuştur.[111]

Abdullah Cevdet'in tekâmül konusuna merakı eserlerinde göze çarpmaktadır. İncelediği tercüme ettiği birçok kitabın yanı sıra doktorluk eğitimini alırken pozitivist bir tutumun etkisi altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Doktor Abdullah Cevdet, kimya bilimine de ilgi duymuş ve bu alandaki bilgisini, evrendeki maddelerin varoluşunu anlama merakıyla geliştirmiştir. Cisimlerin nasıl meydana geldiğini araştırmak amacıyla kimya öğrenmeye yönelmiştir. 'Musavver Cihan' adlı dergide 'Herkes için Kimya' adlı yazısında karbon ve asitleri anlatırken şunları söyler:

[111] Akgün ss. 91- 92

"Yaktığımız kömür veya odun mutlak surette yok olmuyor, kâinatta hiçbir şey yok olmaz" [112]

Bu görüşüyle kimyada fiziksel değişimlerin olduğu üzerinden kâinatta da canlıların yok olmaktan ziyade değiştiği fikrine ulaşmıştır.

O aynı zamanda dimağın (beynin) işlevini inceleyerek dimağın fikrin merkezi ve hususi organı olarak görmüştür. Büyüklüğü, şekli yapısına göre zeka derecesi ile ilişkisi olduğunu açıklamıştır. Anatomi ilminin o dönemki verilerine dayanarak insan ve hayvan zekası hakkında yorum yapmıştır. Ona göre, hayvanların zekası insana doğru yükselirken insan en yükseğe ulaşmıştır ve bunun beyinin kitlesiyle ilişkili olduğunu savunmaktadır. Dimağları bunamayıp sadece sinir düğümleri bulunan hayvanların zeka olarak en aşağı kısımda bulunduğunu, insanın ise bu durumda en yüksek varlık olduğunu söylemiştir. [113]Burada görülmektedirki Abdullah Cevdet canlılar arasındaki evrimsel yükselmeyi hayvandan insan doğru görür insanı da bu hiyerarşinin en üstüne koymaktadır. O dönemde canlı beyninin incelenmesi en çok merak uyandıran konulardan biri olduğundan beynin evrimini açıklamaya çalışmış, eserlerinde oldukça geniş bir yer vermiştir.

Tekâmülü destekleyen fikirlerini 'Fünun ve Felsefe Sanihaları' adlı eserinde dile getirmiştir. Cürcani'nin 'Felsefe Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmaktır.' sözüyle anlatılmak isteni açıklarken şöyle bir ifade kullanmıştır :

"Yaratıcı, tekâmülü yaratılmış şekillerden terkibe çalışır? İlmin mahreki (hareket noktası) irade-i kudret olduğundan nefsul emrde (hakikatte) husule getirdiği (oluşturduğu)i tağyirat (değişim) mukakaktır." [114]

Bu ifadesinde, tekâmül (evrim) fikrinin temel dinamiklerine değindiği görülmektedir. Yaratıcının, gelişimi (tekâmülü) yaratılmış formların birleşimiyle gerçekleştirdiğini ifade ederek, değişimin bilimsel bir gerçeklik olduğunu vurgulamaktadır. Bilimin hareket noktasının iradeli bir kudrete dayandığını belirtirken, varlıkların zaman içinde değişime uğramasının kaçınılmaz olduğunu dile getirmektedir. Bu yaklaşımıyla, yaratılış ve evrim fikrini bir arada ele alarak, dönüşüm sürecine dikkat çekmektedir.

---

[112] Abdullah Cevdet, "Herkes İçin Kimya", **Musavver Cihan Dergisi**, sayı 14, Mahmut Bey Matbaası İstanbul,1307, s.108.
[113] Akgün ss. 397
[114] Abdullah Cevdet, Funun ve Felsefe Sanihaları, **Matbaaı İctihad**, İstanbul, 1912, s. 126

Abdullah Cevdet, uzun süre önce yok olmuş türlerin beyin faaliyetlerini araştırmanın gereksiz olduğunu düşünmüş ve bunun yerine beyin ile zeka arasındaki doğrudan ilişkiyi incelemenin yeterli olacağı görüşünü benimsemiştir. Ona göre, beynin gelişimi ile zekânın artışı arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır ve bu bağ, beden büyüklüğü ile kafatası oranı üzerinden açıklanabilir.

Balıklar ve sürüngenler gibi canlılarda kafatasının vücuda oranla küçük olması, Hoca Tahsin tarafından düşük zekâ düzeyiyle ilişkilendirilmiştir. Memeliler arasında ise, bazı türlerde beyin hacminin küçük olması zekânın sınırlılığına işaret ederken, vücutlarına oranla daha büyük beyin taşıyan türlerin bilişsel kapasitelerinin daha yüksek olduğu ifade edilmiştir. Etçil hayvanların genel olarak daha büyük beyin yapısına sahip olduğu vurgulanmış, insana benzer türlerin ise belirgin bir bilişsel gelişmişlik düzeyine ulaştığı belirtilmiştir. Bu değerlendirmeler, Hoca Tahsin'in Darwin'in evrim kuramından etkilendiğini ortaya koysa da, insanı evrimsel süreçte ayrıcalıklı ve üstün bir konuma yerleştirmesi bakımından ondan ayrıştığı görülmektedir.[115]

Abdullah Cevdet antropoloji bilimi ışığında insan ırkının da bölgeden bölgeye beyin kütlelerinin farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur.[116]

Abdullah Cevdet, beynin evrimsel gelişiminin, onu çevreleyen ve koruyan kafatası üzerinden anlaşılabileceğini savunmuş, kafatasının incelenmesiyle beynin geçirdiği evrimin gözlemlenebileceğini ileri sürmüştür.

Ayrıca, çocukların ve yaşlıların beyin yapılarının farklı olacağını bu kıyas yöntemiyle açıklamıştır. Ona göre, çocukların bedensel işlevleri ve hayattaki hareketliliği, beynin omurilik soğanına yakın olan ve bitkisel (otonom) hayatı yöneten bölümlerinin olgunlaşmasıyla şekillenmektedir. Bu düşüncesiyle, sinir sisteminin gelişim sürecine ve beyin yapılarının fonksiyonel farklılıklarına dikkat çekmiştir.[117] İnsanın yaşlanma sürecinde de belli bir tekâmülün olduğunu ve yaş alındıkça bedeni faaliyetler azaldığı gibi beynin işlevlerinin de zayıflayacağını da eklemiştir.[118]

Abdullah Cevdet 'Dimağ ve Melakat-ı Akliyyenin Fizyolocya ve Hıfsızsıhhası' (Beyin ve Zihinsel Yetilerin Fizyolojisi ve Korunması) adlı eserinde

[115] Akgün, ss. 402
[116] Akgün, ss.403
[117] Akgün, ss.403
[118] Akgün, ss. 404

Darwin'in evrim kanunlarının kaşifi olmadığını fakat tekamülün esaslarını açıklayıp sıraladığını söylemiştir.

Abdullah Cevdet, bireysel çabanın ve zihinsel gelişimin insan bedeni üzerindeki etkilerine dikkat çekmiş; özellikle öğrenme süreciyle birlikte zihinsel kapasitenin fiziksel olarak da dönüşüm geçirebileceğine işaret etmiştir. Geç yaşta eğitim hayatına başlayan bir bireyin yoğun gayretiyle bilgi edinme sürecine katıldığını, bu çabanın zamanla yalnızca düşünsel değil, bedensel bir değişimle de sonuçlandığını ileri sürmüştür. Nitekim bu kişinin kafa çevresinde birkaç santimetrelik bir artış gözlemlediğini belirtmiş; böylece zihinsel faaliyetlerin fizyolojik düzeyde de etkiler yaratabileceğini savunarak evrimsel dönüşüm fikrine, Darwinci çizgiden farklı bir perspektiften de olsa yaklaşmıştır. [119]

Abdullah Cevdet'in bu gözlemi, beynin gelişiminin bireyin çabası ve öğrenme süreciyle doğrudan ilişkili olduğu fikrini desteklemektedir. Ona göre, yoğun zihinsel faaliyet, yalnızca bilgi birikimini değil, fiziksel olarak beyin yapısını da değiştirebilir. Bu düşünce, beynin esnekliği (nöroplastisite) fikrine yakın bir yaklaşım sunmaktadır.

Bu görüş, Darwin'in evrim teorisinde doğrudan yer almasa da, özellikle Lamarck'ın kazanılmış özelliklerin aktarılması fikriyle örtüşmektedir. Lamarck, bir canlının yaşamı boyunca edindiği özelliklerin sonraki nesillere aktarılabileceğini öne sürmüştür. Abdullah Cevdet'in bireysel öğrenme ve beyin gelişimi arasındaki bağı vurgulaması, bu çerçevede Lamarckçı evrim anlayışına daha yakın bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir.

Ancak Darwin'in doğal seçilim kuramı, yalnızca bireysel çabaların değil, nesiller boyunca süregelen biyolojik farklılıkların evrimde belirleyici olduğunu savunur. Abdullah Cevdet'in vurguladığı bireysel gelişim ve zihinsel çabanın beyin yapısını değiştirdiği fikri, Darwinci evrim anlayışının bireysel ölçekte bir yorumu olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda, onun düşünceleri biyolojik materyalizmle birleşerek, insanın yalnızca biyolojik değil, zihinsel süreçler yoluyla da değişime uğrayabileceğini öne sürmektedir. Cevdet doktor olması sebebiyle genelde insan ve beyin üzerinde durarak tekamül fikirlerini Lamarck ve Darwin'den etkilenmiş bir uslüpla beyan etmiştir. Döneminin şartlarına göre yaptığı araştırmalarla kendinden söz ettirerek, tekamül

[119] Akgün, ss. 404

fikrini evrenin tamamının ve içindekilerinin değişimi gözlemleyerek anlamaya çalışmıştır.

2.2.6. Şemsettin Sami Bey (1850-1904)

Şemseddin Sami, 1 Haziran 1850'de Yunanistan'ın Yanya bölgesindeki Fraşeri köyünde doğmuştur. Arnavut kökenli bir aileye mensup olan Şemseddin Sami, eğitimine doğduğu köyde başlamış ve henüz küçük yaşta hem anne hem de babasını kaybederek zorlu bir çocukluk dönemi geçirmiştir. Kardeşi Naim Frashëri ile birlikte Zosimea Rum Lisesi'ne devam eden Şemseddin Sami, burada hem Batı dillerini hem de Doğu dillerini öğrenerek güçlü bir dil eğitimi almıştır. Rumca, Latince, İtalyanca ve Fransızca gibi Batı dillerinin yanı sıra Arapça ve Farsça bilgisiyle de öne çıkmıştır.

Eğitimini tamamladıktan sonra kısa bir süre Yanya'da resmi bir görevde çalışan Şemseddin Sami, 1872'de İstanbul'a gelerek Osmanlı entelektüel çevresine katılmıştır. Burada edebi ve bilimsel çalışmalara ağırlık veren Şemseddin Sami, gazetecilik ve çevirmenlik yapmış, aynı yıl Türk edebiyatının ilk romanı kabul edilen "Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat"ı yayımlamıştır. Bu roman, toplumdaki geleneksel evlilik anlayışını eleştirerek Türk edebiyatında toplumsal meseleleri ele alan ilk eserlerden biri olmuştur.

Şemseddin Sami, sadece edebi alanda değil, dil ve eğitim alanlarında da önemli katkılarda bulunmuştur. Türkçe'yi zenginleştirme çabasıyla, sözlük ve ansiklopedi hazırlama çalışmalarına başlamış ve bu alanda kalıcı eserler vermiştir. "Kamusü'l-a'lam ve Kamus-u Türkî" gibi eserleriyle Türkçe'ye bilimsel bir altyapı kazandırmış, bu çalışmalar aynı zamanda modern Türk dilinin temel taşlarından biri olmuştur.

Eserleri ve fikirleriyle Osmanlı modernleşme hareketinde önemli bir rol üstlenen Şemseddin Sami, hem Batı'dan hem de Doğu'dan beslenen entelektüel birikimiyle Türk kültür ve dilinin gelişimine kalıcı katkılar sağlamıştır. Zorlayıcı koşullara rağmen üretkenliğini sürdüren Şemseddin Sami, Türk edebiyatı ve bilimi için bir dönüm noktası olmuştur. Daha önce sözü edilen Osmanlı Aydınlarımız ile bu aydınımızın ortak yönü kendi gelişimleriyle beraber toplumu da geliştirme adına düşünce üretmeleridir ki bu da kadının yerinin eleştirilemez ya da tartışılamaz bir şey

olarak görmeyip sosyal tespitlerde bulunmalarından anlaşılmaktır. Verdiği eserlerin birçoğunda hem dili hemde kültürü geliştirmeye çalıştığı göze çarpmaktadır.

Şemseddin Sami, yazdığı çok sayıda edebi eser ve yaptığı çevirilerle Osmanlı kültürüne derin katkılar sağlamış, geçmişin birikimini modern bir anlayışla birleştirerek özgün bir perspektif sunmuştur. Özellikle tiyatro eserleri, sahnelenmeye uygun yapıları ve döneminin günlük diline yakınlıkları sayesinde oldukça beğenilmiştir. Ancak bu eserler, Namık Kemal'in tiyatrolarının popülerliği nedeniyle yeterince öne çıkamamış ve hak ettiği ilgiyi görememiştir.

Osmanlı tarihine ve dilbilgisine dair yaptığı çalışmalar, Şemseddin Sami'nin kalıcı etkiler bıraktığı en önemli alanlardandır. Türk kültür tarihinde ilk ansiklopedi olarak kabul edilen "Kâmûsü'l-A'lâm", yalnızca tarih ve coğrafya bilgilerini bir araya getirmekle kalmaz; aynı zamanda geçmişte var olmuş devletler, toplumlar, tanınmış kişiler ve bölgeler hakkında da ayrıntılı bilgiler sunar. Şemseddin Sami, bu eserini "tarih ve coğrafya bilimlerinin büyük bir bilgi kaynağı" olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Osmanlıca ve Çağatayca gibi terimlerin, aslında geniş bir coğrafyada kullanılan Türkçenin farklı şiveleri olduğunu belirtmiştir. Ona göre Türkçe, Osmanlı Devleti'nden çok daha köklü bir geçmişe sahiptir; bu nedenle "Osmanlıca" yerine "Türk Dili" ifadesinin kullanılması daha doğru olacaktır.

Dil çalışmalarıyla Türkçeyi geliştirme ve sadeleştirme çabalarına öncülük eden Şemseddin Sami, "Kamus-ı Türkî" adlı sözlüğünde Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin Türkçe'deki karşılıklarına değinerek doğru kullanım yollarını göstermiştir. Ayrıca, Türkçe'de yanlış türetilmiş terimlere dikkat çekmiş ve yazı dilinde, dilbilgisi kurallarına uygun bir yapı benimsenmesi gerektiğini savunmuştur.

Tanzimat döneminde kendi çabalarıyla yetişmiş bir aydın olan Şemseddin Sami, sadece edebiyatla sınırlı kalmamış, gazetecilik, sözlük yazarlığı ve ansiklopedi hazırlığı gibi birçok alanda üretken bir figür olmuştur. Kısacık ömrüne, bir insanın üstesinden gelmesi zor görünen pek çok yapıt sığdırarak, Türk kültürüne önemli bir miras bırakmıştır.

Hayatının son yıllarında, çeşitli sağlık sorunlarına rağmen, Türk dili ve edebiyatına tamamen kendini adamıştır. "Orhan Yazıtları", "Kutadgu Bilig", "et-Tuhfetü'z-Zekiyye ve Lehçe-i Türkiyye-i Memalik-i Mısır" gibi Türk kültürünün

temel kaynakları üzerinde çalışmış, ancak bu eserleri yayımlama fırsatı bulamadan hayata gözlerini yummuştur.

Şemseddin Sami, Osmanlı kültür mirasını modern bir anlayışla yeniden değerlendirmiş ve Türk dilini bilimsel bir temele oturtmaya yönelik çabalarıyla büyük bir etki yaratmıştır. 18 Haziran 1904'te vefat eden Şemseddin Sami, ardında dil, edebiyat ve tarih alanında önemli eserler bırakarak Osmanlı aydınlanma hareketinin öncü isimlerinden biri olmuştur.[120]

Osmanlı döneminde antropoloji bilimiyle ilgili olarak ırklar üzerine kaleme alınan ilk eser, Şemseddin Sami'nin "İnsan" adlı risalesidir. Bu çalışma, insanın mahiyetini sorgulayan ve onun doğasını anlamaya yönelik erken dönem bir entelektüel girişim niteliği taşımaktadır. Şemseddin Sami, eserinde insanı bir yandan yeryüzünde yaşayan hayvan türlerinden biri olarak değerlendirirken, öte yandan düşünme ve konuşma yetileri sayesinde bu türlerden belirgin biçimde ayrıştığını belirtmektedir. Ona göre insan, biyolojik açıdan hayvanlar âlemi içerisinde yer alsa da, sahip olduğu zihinsel ve dilsel yetenekler onu diğer türlerden ayıran belirleyici niteliklerdir. Bu farklılıklar öylesine derindir ki, insanı hayvanlarla aynı kategoride değerlendirmek, bilimsel olduğu kadar felsefi bakımdan da tartışmalı bir yaklaşım halini almaktadır.

Konuyu ölçülü bir şekilde ifade ederek insanın ne hayvan ne de çok üstün bir varlık skalasında görülmemesi gerektiğini makam olarak iki tarafı da eylemleleri ile kendi seçeceğini belirtmiştir. Bu söylemi Kuran'ın insana bakış açısıyla da özdeşmektedir.

Şemsettin Sami, 1878 yılında yayımladığı "İnsan" adlı eserinde, insanın kökeni ve tarihsel evrimi üzerine dönemi açısından dikkate değer teoriler geliştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda antropoloji biliminin henüz kurumsallaşmadığı bir dönemde kaleme alınan bu çalışma, alandaki ilk girişimlerden biri olma özelliğini taşır. Sami, bu boşluğun farkında olarak, insanın gelişim sürecine yönelik kapsamlı bir inceleme başlatmıştır. Eserinde ilk kez, insanın hem alet kullanımı hem de fosil buluntular ışığında jeolojik olarak daha erken dönemlerde var olmuş olabileceği fikrini ortaya koymuştur. Bu kapsamda, tarih öncesi insanlara ait bulgulara yer vererek insanın evrimsel sürecini değerlendirmiştir. İlk insanların nerede ortaya çıktığı,

[120] Abdullah Uçman ve Şemsettin Sami, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 38, İstanbul, 2011, s 519-520-521-522

fiziksel özellikleri, zihinsel kapasiteleri ve toplumsal yapıları hakkında açıklamalarda bulunmuş; ayrıca bu dönemlerde üretilen araç gereçler ve eşyalar üzerinden insanlık tarihindeki kültürel ilerlemeye dair örnekler sunmuştur.

Sami, bu çalışmasında, tarih öncesi ve tarihi devirlerdeki insanların kullandığı her türlü aletin özelliklerini incelemiş ve bunların zaman içindeki evrimini açıklamıştır. Bu aletlerin yapılışında kullanılan tekniklerin, insanların bedensel güçleri, zekâları, yaşam süreleri ve dilin gelişimi üzerindeki etkilerini tartışmıştır. Ayrıca, bu araç-gereçlerin, toplumların kültürel yapısını ve dil gelişimini nasıl şekillendirdiğini ve bunların insanın köken birliği hakkında nasıl kanıtlar sunduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, insanların mağaralardan ilk barakalara geçişinin tarihsel gelişimini ele almış ve bu geçişin kültürel ve toplumsal etkilerini irdelemiştir.

Şemsettin Sami'nin 1886 yılında yayımladığı "Yine İnsan" adlı eseri, önceki çalışmasına kıyasla daha ileri bir aşamayı temsil etmektedir. Bu eserinde, insanın kökenine ve yeryüzüne nasıl yayıldığına dair daha kapsamlı teoriler geliştirmiştir.

Sami'ye göre insan, Asya'da ortaya çıkmış ve buradan farklı kıtalara göç ederek yayılmıştır.

Bu göçlerin kara ve deniz yolları üzerinden gerçekleşmiş olabileceğini savunarak, dönemin koşullarında bu tür hareketliliğin mümkün olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Sami'ye göre bu yayılma süreci binlerce, hatta yüz binlerce yıl süren uzun bir evrimsel dönüşümü içermektedir. İnsanlar, bu süreçte çevre koşullarına, iklim değişikliklerine ve doğal yaşam şartlarına uyum sağlamak için çeşitli fiziksel ve kültürel değişimler geçirmiştir.

Bu yaklaşımıyla Sami, insanın evrimsel sürecine ve dünya üzerindeki dağılımına dair Osmanlı'da geliştirilen ilk antropolojik teorilerden birini sunmuş ve bilimsel bir perspektifle insanlık tarihini yorumlamaya çalışmıştır.

Sami, insanların temelde benzer olduğunu ancak göç ettikleri bölgelerin çevresel koşullarına uyum sağlayarak fiziksel ve kültürel farklılıklar geliştirdiğini savunur. Bu süreçte farklı ırkların oluştuğunu ve bunların deri rengi, saç ve kafa yapısı gibi fiziksel özelliklerin yanı sıra dil, beceri, ahlak ve gelenekler açısından da ayrıştığını belirtir.

Sami, eserinde bu ırkların dağılım alanlarını, bu ırkların mensup olduğu ulus ve kavimleri de incelemiş ve her bir ırkın fizyolojik özelliklerinin yanı sıra, davranışsal

ve kültürel özelliklerini de açıklamaya çalışmıştır. İnsanlık tarihindeki bu farklılıkların, kültürel evrimle ne kadar iç içe olduğunu ve çevresel faktörlerin insanları nasıl şekillendirdiğini tartışmıştır.

Şemsettin Sami'nin "İnsan" ve "Yine İnsan" adlı eserleri, yalnızca Osmanlı'da değil, dünya çapında antropoloji biliminin erken dönem çalışmalarından biri olarak önemli bir yer edinmiştir.

Sami, insanın kökeni, evrimi ve ırkların çeşitliliği üzerine sunduğu teorilerle, dönemin bilimsel açıdan büyük bir boşluğunu doldurmuştur. Bu eserler, insanlık tarihine dair yapılan ilk kapsamlı incelemelerden biri olup, Osmanlı'daki bilimsel düşüncenin gelişiminde de etkili olmuştur.

Ayrıca, insanın kökeni ve dünya üzerindeki dağılımını bilimsel bir bakış açısıyla ele alması, onu Osmanlı'da antropoloji alanında öncü isimlerden biri yapmıştır. Bu nedenle, Sami'nin çalışmaları sadece Osmanlı için değil, evrensel anlamda da antropolojik düşüncenin gelişimine katkı sunan önemli eserler arasında yerini almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bilimsel düşüncenin gelişimi, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı'daki bilimsel ilerlemelerle kurulan etkileşim çerçevesinde şekillenmiştir. Bu dönemde antropoloji, biyoloji ve insanın kökenine dair çalışmalar henüz yaygınlık kazanmamışken, Şemsettin Sami'nin "İnsan (1878) ve Yine İnsan" (1886) adlı eserleri, Osmanlı coğrafyasında bu alandaki ilk sistemli girişimler arasında yer almıştır. Sami, insanın evrimi, göç hareketleri ve biyolojik çeşitliliği üzerine yaptığı incelemelerle Türk antropoloji tarihine kayda değer katkılar sunmuştur. Bununla birlikte, dönemin hâkim bilimsel kalıplarından ve kimi Batılı kaynaklardaki önyargılı yaklaşımlardan etkilenmiş olması, çalışmalarının eleştirel bir gözle değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. [121]

Şemsettin Sami'nin eserleri, döneminin bilimsel bilgi birikimiyle kıyaslandığında hem çağının ilerisinde sayılabilecek fikirler içermekte, hem de zamanın sınırlı bilimsel anlayışından kaynaklanan eleştirilebilir yönler barındırmaktadır. Şemsettin Sami'nin "İnsan" ve "Yine İnsan" adlı eserleri, Osmanlı'da insanı biyolojik bir varlık olarak ele alan ve antropoloji disiplini

[121] Galip Akın, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Antropolojik Çalışmalar, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Sayı 42, 2002 , s.13-14

çerçevesinde yazılmış ilk örnekler arasında yer alır. Bu eserler, yalnızca bireysel bir entelektüel çabanın ürünü olmakla kalmayıp aynı zamanda Osmanlı'da bilimsel düşüncenin gelişmesi ve antropolojinin kurumsallaşma süreci açısından da önemli bir yere sahiptir. Şemsettin Sami, bu eserlerinde insanın evrimine dair analizler yaparken Batı kaynaklarının yanı sıra İslam düşüncesinden ve mitolojiden de faydalanarak çok yönlü bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu, onun farklı bilgi alanlarını sentezleme yeteneğini ve geniş perspektifli düşünce yapısını ortaya koymaktadır.

Döneminin siyasal baskı ortamına rağmen, özellikle II. Abdülhamid devrinde evrim teorisi gibi tartışmalı konulara yönelmesi, onun bilimsel merakını ve yeniliklere açıklığını yansıtır. Dilbilim ve edebiyat alanındaki kimliğine rağmen, antropoloji gibi farklı bilimsel disiplinlerde eserler vermesi, onu yalnızca çok yönlü bir düşünür değil, aynı zamanda Osmanlı'da bilimsel bilgi aktarımında öncü bir figür haline getirmiştir. Çalışmalarında jeoloji, biyoloji, anatomi, fizyoloji, tarih ve felsefe gibi disiplinlerden yararlanarak insanın kökeni ve evrimi üzerine çok boyutlu bir yaklaşım sergilemiştir. Bununla birlikte, bilimsel açıklamalarını dinî ifadelerle harmanlamaya çalışarak, modern bilimsel bilgiyi inançla çatışmayan bir zemin üzerinde sunmaya özen göstermiştir. "Allah'ın ezeli hâkimiyeti" gibi ifadelerle, evrim fikrini Osmanlı düşünce ikliminde kabul edilebilir kılma çabası dikkat çekicidir.

Bu katkılarına karşın, Şemsettin Sami'nin eserleri bazı yönlerden eleştiriye de açıktır. Öncelikle, akademik anlamda yeterli kaynak gösterimi bulunmamaktadır; özellikle "Yine İnsan" adlı eserinde yalnızca Blumenbach'ın ırk sınıflandırmasına ve Lamarck ile Darwin'in çalışmalarına yüzeysel biçimde değinmiş, ancak sistematik bir kaynakça sunmamıştır. Ayrıca, 19. yüzyıl Batı biliminde yaygın olan ırkçı anlayışlardan etkilendiği görülmektedir. Irkları hiyerarşik şekilde sınıflandırarak Beyaz ırkı en üstün, Siyahi ırkı ise en geri konumda tanımlaması, dönemin Batı merkezli bilim anlayışının Osmanlı'daki bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Eserlerinde yer yer biyolojik ve antropolojik sınıflamalarda kavramsal hatalar yapması ve bazı bilimsel terimleri yanlış kullanması da metodolojik açıdan önemli bir eksikliktir.

Bunun yanı sıra, insanın kökenine dair tartışmalarda yaratılış vurgusunu öne çıkararak bilimsel açıklamalardan zaman zaman uzaklaştığı görülmektedir. Yaratılışı ilahi bir hikmet olarak nitelendirmesi, onun görüşlerini tamamen bilimsel bir

çerçeveye oturtmayı güçleştirmektedir. Ayrıca, ırkların teolojik ve bilimsel temelde ayrımı konusunda tutarlı bir yaklaşım sergileyememiştir. Tüm bu yönleriyle Şemsettin Sami'nin antropolojiye katkıları, hem dönemin düşünsel sınırlarını zorlaması hem de bazı geleneksel kabullerle uyumlu kalma çabası arasında şekillenmiştir.

"Yine İnsan" eserinde, Tevrat'a dayalı ırk sınıflandırmalarının bilim tarafından çürütüldüğünü kabul etmesine rağmen, yine de aynı açıklamaları yapmaya devam etmiştir. Bu durum, onun bilimsel yaklaşımında bazı çelişkiler barındırdığını göstermektedir.

Sonuç olarak Şemsettin Sami aldığı eğitim ve yabancı dile hakimiyeti ile Osmanlı toplumu içinde neredeyse halkın büyük çoğunluğunun tepkisini alabieceğini düşündüğü bu fikirleri dikkatle dile getirmiş.Bazı fikirlerinde günümüz bilimiyle isabet etmeyen taraflar barındırsa da Darwin ve Lamarck ve bu evrim, dönüşüm fikrine katkıda bulunan pek çok jeoloğu kendi dilerinde yazıkları eserlerden araştırarak dönemine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. [122]

[122] Akın, ss.15

SONUÇ

İnsan, en ilkel dönemlerden itibaren "Nereden geldim?", "Nasıl yaratıldım?" sorularına yanıt aramış ve bu arayış zaman içinde farklı düşünce sistemleriyle şekillenmiştir. Antik mitolojilerden başlayarak, dini öğretiler, felsefi sistemler ve modern bilimsel teoriler bu temel soruya farklı yanıtlar sunmuştur. İlkçağ filozofları varlığın ve yaşamın kaynağını açıklamak için mitolojik anlatıları sorgulamış, doğa filozofları su, hava, ateş gibi maddelerle evrenin kökenini açıklamaya çalışmıştır. Orta Çağ'da dinsel görüşler hâkim olurken, Rönesans ve Aydınlanma ile birlikte bilimsel yöntem önem kazanmış, canlılığın kökenine dair mekanik ve biyolojik açıklamalar ön plana çıkmıştır.

Son Osmanlı dönemi de bu arayışın yeni bir boyut kazandığı zaman dilimlerinden biridir. Bu dönemde fikirsel dönüşümler ve bilimsel gelişmeler toplumsal yapı üzerinde büyük etkiler yaratmıştır. Evrim teorisi, yalnızca biyolojik bir açıklama olmanın ötesine geçerek sosyal ve kültürel tartışmaların temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Osmanlı aydınları, bu teoriyi Batı'dan çeviriler ve doğrudan etkileşimlerle alarak kendi düşünce dünyalarında yeniden yorumlamışlardır. Bu süreçte Osmanlıca kaynaklardan yararlanılmış, metinler dönemin bilim anlayışı ve entelektüel çevreleri bağlamında değerlendirilmiştir. Osmanlı'daki fikir adamlarının, dönemin bilim anlayışı ve düşünsel dinamikleri açısından ele alınması, bu incelemenin önemli bir parçasını oluşturmuştur.

Osmanlı aydınlarının evrim teorisini kabulü, sadece bilimsel bir çaba değil, aynı zamanda modernleşme ve toplumsal yenilenme aracı olarak görülmüştür. Bu teori, eğitim müfredatlarına entegre edilerek bilimsel düşüncenin yayılmasını sağlamış ve yeni nesillerin modern bilimle tanışmasında kilit bir rol oynamıştır. Özellikle Ahmet Midhat Efendi, Abdullah Cevdet ve Hoca Tahsin gibi düşünürlerin eserlerinde görülen bu etki, dönemin bilim ve felsefe anlayışına damgasını vuran bir düşünsel dönüşümün örnekleri olarak dikkat çekmektedir.

Bu çalışmayla birlikte, Osmanlı aydınlarının evrim teorisine yaklaşımlarına dair literatürdeki önemli bir boşluk doldurulmuştur. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde etkili olan düşünürlerin biyoloji ve evrim anlayışları, şimdiye dek çoğunlukla yüzeysel değerlendirmelerle ele alınmış; bilim tarihi ve düşünce tarihi

bağlamında detaylı incelemelere yeterince yer verilmemiştir. Bu tez, söz konusu dönemdeki entelektüel üretimi hem metin analiziyle hem de dönemin bilimsel çevreleriyle ilişkilendirerek kapsamlı bir biçimde değerlendirmiştir.

Tezin özgün katkılarından biri, Osmanlı aydınlarının Lamarck'tan Darwin'e uzanan evrim kuramları karşısındaki konumlarını karşılaştırmalı olarak analiz etmesidir. İncelenen kaynaklar göstermektedir ki, dönemin düşünürleri genel olarak Lamarck'ın görüşlerinden daha fazla etkilenmiş, Darwin'in "ortak ata" teoremine ise mesafeli bir duruş sergilemişlerdir. Bununla birlikte, evrim fikrini toptan reddetmek yerine, onu kendi düşünsel sistemleriyle uyumlu hale getirerek yeniden yorumlamışlardır.

Bu yaklaşımda Fransızcaya olan hâkimiyetlerinin, Lamarck'ın fikirlerini daha erişilebilir kılmasının da etkili olduğu, aynı zamanda bu düşünürlerin yoğun bir literatür taraması yaparak bilimsel temellere dayalı bir evrim anlayışı geliştirdikleri görülmektedir. Bu durum, evrim kuramının Osmanlı entelektüel hayatında basit bir "Batı'dan alıntı" olmadığını; aksine, dönemin bilimsel akıl yürütme biçimleriyle yoğrulmuş özgün bir anlayış olarak benimsendiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, insanın yaratılışı ve kökeni konusundaki sorular, felsefi ve bilimsel düşüncenin her döneminde önemli bir yer tutmuştur. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte evrim teorisi, bu kadim sorulara bilimsel bir yanıt getirme çabalarının merkezinde yer almış, toplumsal değişim ve modernleşmenin sembollerinden biri olmuştur. Osmanlı'daki bu fikir dönüşümü, insanın varoluşuna dair arayışın, modern bilimin ışığında nasıl şekillendiğini gösteren çarpıcı bir örnek sunmaktadır.

KAYNAKÇA

"Abiyogenez", https://tr.wikipedia.org/wiki/Abiyogenez, **Wikipedia**, (16.01.2024).

"August Weismann", https://tr.wikipedia.org/wiki/August_Weismann, **Wikipedia** (15.06.2024)

Akgün, Mehmet. **Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Akın, Galip. "Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Antropolojik Çalışmalar", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Sayı: 42,1-2 2002.

Akün, Ömer Faruk. Hoca Tahsin, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul , Cilt 18, 1998.

Arslan, Elif Gözde. Ahmet Mithat Efendi İnsan:Dünyada İnsanın Zuhuru, **Bilim Ve Ütopya Dergisi** Sayı. 269, 2016 ,

Bucaille, Maurice. **İnsanın Kökeni**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1984.

Buican, Denis. **Darwin ve Darwinizim** , İletişim Yayınları , 1994.

Cevdet, Abdullah. Herkes İçin Kimya, **Musavver Cihan Dergisi** , sayı 14 ,Mahmut Bey Matbaası İstanbul ,1307.

Cevdet, Abdullah. **Funun ve Felsefe Sanihaları**, Matbaaı İctihad ,İstanbul ,1912.

"Charles Bonnet", https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Bonnet, **Wikipedia**, (06.11.2023).

“Charles Darwin”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Charles_Darwin, **Wikipedia**, (23.10.2023),

Demir, Remzi. “Evrim Kuramının Türkiye’ye Girişi ve Etkileri”, **Bilim ve Ütopya Dergisi**, sayı. 269 , 2016.

Desmond, Adrian, Moore, James; Browne, Janet (2004). "**Darwin, Charles Robert".** *Oxford Ulusal Biyografi Sözlüğü* (çevrimiçi bas.). Oxford University, 1991.

“Doğal Seçilim”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Doğal_seçilim, **Wikipedia**, (23.10.2023)

Ethem, Subhi,. **Lamarkizm**, Nefaset matbaası, 1330,

Genç, Mustafa. **Yaratılış ve Evrim Teorileri**, Zafer Matbaası, Beyan Yayınları, İstanbul, 1983.

Hanioğlu, M. Şükrü. “Abdullah Cevdet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Cilt 1, 1988.

“Jean Beaptiste Lamarck”. https://tr.wikipedia.org/wiki/Jean-Baptiste_Lamarck, **Wikipedia**, (11.11.2023),

Kalaycıoğulları, İnan. Subhi Ethem ve Lamarkizm, **Dört Öğe Dergisi**, Sayı. 4 ,2013.

Kalaycıoğulları, İnan, Subhi Ethem ve Lamarkizm**, Bilim ve Ütopya Dergisi**, Sayı, 269 ,2016, s.35

Lamarck, Jean Beaptiste. Zooloji Felsefesi, Fransa, 1809.

Midhat, Ahmed. “İnsan”, **Dağarcık Mecmuası** , Sayı 2, 1871.

Necdet, Ethem. **Tekamül ve Kanunları** ,Matbaa-i İctihad, İstanbul, 1329

Odabaşı, Arda. **Unutulmuş Bir Bilim**, **Felsefe Dergisi "Suphi Ethem Bey'in Tabiat'ı"** , Bilim ve Ütopya Dergisi ,Sayı: 159 , 2007.

Öktem, Ülker. Darwin'in Evrim Kuramı'nın Tanzimat'taki Etkileri**, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi** , 2011, Sayı: 11

Solak, Kemal. **Evrim Süreci**, https://www.scribd.com/doc/93099155/Evrim-Sureci, (16.05.2024).

"Sosyal Darwinizm", https://tr.wikipedia.org/wiki/Sosyal_Darwinizm, **Wikipedia**, (06.11.2023)

"Suphi Ethem", https://tr.wikipedia.org/wiki/Suphi_Ethem, **Wikipedia**, (09.11.2024)

"Subhi Edhem", https://www.cizgikitabevi.com/yazar/321-subhi-edhem, **Çizgi Kitapevi,** (24.05.2024),

Tatlı, Adem. **Evrim Görüşünün Tarihi Gelişimi**, http://www.sorularlaevrim.com/makale/evrim-gorusunun-tarihi-gelisimi-137.html, (01.11.11),

Taslaman, Caner. **Evrim Teorisi ve Felsefe ve Tanrı**, 5. Baskı, İstanbul Yayınevi, 2012.

Tuncer, Bulutay. **Bilimin Niteliği Üzerine Denemeler Evrim ve Quantum Kuramları,** Maya Matbacılık Yayıncılık, Ankara, 1986,

Uçman, Abdullah. Şemsettin Sami, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 38, İstanbul, 2011,

Woods, Alan ve Ted Gran. **Marksizm ve Darvincilik** , In The Defence Of Marksizm, http://marksist.net/AI/14_marksizm_ve_darvincilik.htm , (16. 01. 2024)